

Geçmişten Bugüne Bilim Dili Olarak Türkçe

Necmettin ÖZMEN*

Öz: Herhangi bir dilin bilim dili olması için iki önemli koşul gereklidir. Bunlardan birincisi dilin zengin bir geçmişinin olması diğeri ise dilin (başka bir deyişle o dili kullanan milletin) hâlihazırda her alanda güçlü bir durumda olmasıdır. Dilin zengin geçmişinden kasıt; tarihinin çok eskiye gitmesi, önemli başarılar kazanmış bir milletin dili olması, o milletin diğer milletlerin dil birikiminden yararlanmış olması, kavramları ifade etmek için yeterli bir söz dağarcığının bulunması gerekliliğidir. İkinci koşul, dilin dolayısıyla dili kullanan milletin hâlihazır durumu ile ilgilidir. Bundan kasıt ise şudur. Öncelikle milletin dil bilinci edinmiş olması, kendi dilinin değerinin farkına varmasıdır. Ardından milletin bilim, felsefe ve sanat alanında keşfeden, yapan; bunları dünyaya yayan, satan; yaptığı, yaydığı, ürettiği her şeyi kontrol edip daha iyisini yeniden üreten, yeni keşifler peşinde koşan ve bu süreci planlı, disiplinli, azimli bir süreklilik hâline getirmiş bir millet olması gerekir. Bunu başaranlar; eğitim, adalet, hukuk, sağlık gibi hayatın hemen her alanında zaten başarılıdır. Bilim dili olarak Türkçeye bakıldığında birinci durumun gerçekleşmiş olduğu görülür. Bu anlamda Türkçenin bilim dili olması önünde bir engel yoktur. İkinci durum açısından bakıldığında, bunun henüz Türkçe açısından çok olumlu olduğu söylenemez. Bu yazıda, önce önemli dönüm noktaları ile Türkçenin özünü bulması ve bilim dili olması yolunda geçirmiş olduğu tarihî süreç ele alınmıştır. Ardından ana sorunlar etrafında Türkçenin bugün için dünyada geçerli bir bilim dili olamamasının sebepleri ve bunların aşılması için neler yapılması gerektiğine kısaca değinilmiştir. Yazı sonunda Türkçenin köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen henüz dünyada geçerli muteber bir bilim dili olamadığı kanaati ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bilim dili Türkçe, Türkçenin tarihi, Türkçe ve bilim*

* **Doç. Dr.**, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. İstanbul/TÜRKİYE. necmettin.ozmen@izu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6203-1940>.

Geliş Tarihi / Received: 22 Mart 2024 / 22 March 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Mayıs 2024 / 10 May 2023

Turkish as a Language of Science from Past to Present

Abstract: Two important conditions are necessary for any language to be a language of science. The first of these is that the language has a rich history, and the other is that the language (in other words, the nation using that language) is currently in a strong position in every field. What is meant by the rich history of the language is that it has a long history, it is the language of a nation that has achieved significant successes, that nation has benefited from the linguistic accumulation of other nations, and that it has a sufficient vocabulary to express concepts. The second condition is related to the current state of the language and therefore the nation using the language. What is meant by this is the following. First of all, the nation must have acquired language consciousness and realise the value of its own language. Then, the nation should be a nation that discovers and makes discoveries in the fields of science, philosophy and art; spreads and sells these discoveries to the world; controls everything it has made, spread and produced, reproduces better ones, pursues new discoveries, and has turned this process into a planned, disciplined and determined continuity. Those who achieve this are already successful in almost all areas of life such as education, justice, law and health. When we look at Turkish as a language of science, we see that the first situation has been realised. In this sense, there is no obstacle for Turkish to become a language of science. In terms of the second situation, it cannot be said that this situation is very positive for Turkish yet. In this article, firstly, the historical process that Turkish has gone through to find its essence and become a language of science is discussed with important turning points. Then, the reasons why Turkish cannot be a valid language of science in the world today and what needs to be done to overcome these problems are briefly mentioned. At the end of the article, the opinion was expressed that although Turkish has a deep-rooted history, it has not yet become a recognized language of science in the world.

Keywords: *Turkish as the language of science, history of Turkish, Turkish and science*

Giriş

Bilim; insanlığın ihtiyaçlarını karşılaması, gelişerek ilerlemesi için olmazsa olmaz insani faaliyetlerden biridir. Bilim olmadan gelişme, ilerleme mümkün değildir. Bilim; tıp, mühendislik, astronomi, edebiyat, arkeoloji, hukuk, eğitim gibi pek çok alanda durum tespiti yapmak, gelişme sağlamak, gelişme önerisi sunmak, buluş yapmak, fikir geliştirmek için çalışır. Bu da insanlığı daima ileri taşır. Bilim, TDK sözlüğünde (2021) üç anlamı ile tanımlanır:

“1.Evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim. 2. İsim. Genel geçerlik ve kesinlik nitelikleri gösteren yöntemli ve dizgesel bilgi. 3. İsim. Belli bir konuyu bilme isteğinden yola çıkan, belli bir amaca yönelen bir bilgi edinme ve yöntemli araştırma süreci.”

Yukarıdaki tarifte yer alan “Evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi” çalışmaları yürütülen dil ise bilim dilidir. Bilimsel faaliyetler, genellikle üniversitelerde yürütülür. TDK sözlüğüne (2021) göre üniversite: “Bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, yüksek düzeyde eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan fakülte, enstitü, yüksekokul vb. kuruluş ve birimlerden oluşan öğretim kurumu...” dur. Görüldüğü gibi öğretim işlevi de olmakla birlikte, üniversite deyince, akla ilk olarak bilimsel araştırma ve yayınlar gelir. Bilimsel faaliyetin en önemli özelliği ise nakilci olmamasıdır. Bir bilim insanının, kurumun ulaştığı sonuçları, başka bir yerde başka bilim adamının anlatması-öğretmesi-aktarması, bilimin gelişmesine yardımcı olur, destek verir. Fakat mevcut bilgiyi bir yerden alıp başka bir yerde aktarmak bilimsel faaliyetin sadece küçük bir parçasıdır. Bilim; yenilik, değişiklik, buluş, öneri ortaya koyduğunda gerçek işlevini yerine getirmiş olur. Bilimin ortaya koyduğu sonuçların ise hizmete, ürüne, somut gerçekliklere dönüştürülmesi gerekir. Bu sebeple doğru bilim-

sel faaliyet yapan ülke-milletler ekonomik, kültürel, askerî, siyasi bakımdan ilerler ve diğerlerini geride bırakır. Tarih, bunu başaran ve uzun süre devam ettiren ülke-millet örnekleriyle doludur. Hangi millet bilime-bilim insanlarına değer vermiş ve bilimin ulaştığı sonuçları gerekli alanlara uygulamışsa, onlar daima ilerlemiş, öne geçmiş, onların kullandığı dil de genellikle bilim dili olmuştur. Ekonomik, siyasi, askerî, sanatsal alanda zayıf; sağlık-adalet sistemi bozuk dolayısıyla etki gücü az milletlerin dilleri hiçbir zaman bilim dili olamamıştır. Demir (2005, s. 195) bu hakikate şöyle işaret eder:

“İngilizcenin bilim dili olarak artan önemi özünde diğer dillerden daha üstün veya insan doğasına daha uygun olmasından değil, İngilizce konuşan ülkelerin sahip olduğu bilimsel, ekonomik, teknolojik, askeri güç gibi dil dışı etkenlerden kaynaklanmaktadır.”

Bilime ve bilim insanına değer veren milletlerin daima ileri olacağı iddiası ile ilgili akla şu düşünce gelebilir: Böyle olsaydı dünya tarihinde güçlü olanın, gücünü sürekli devam ettirmesi ve daima güçlünün hâkim olması gerekmez miydi? Bu düşünce doğru gibi görünse de unutulmaması gereken bir husus vardır. Devletler de tıpkı insanlar gibi doğar, gelişir, büyür, serpilir ve nihayetinde zayıflayarak yok olur. Onun etki sahasına, doldurduğu alana yeni bir güç, yeni bir millet hâkim olur. Zamanla, eski hâkim gücün dili, etkisini yitirir bazen de tamamen kaybolur. Nitekim bir zamanlar Yunanca, Latince, Arapça, Fransızca, Almanca gibi diller en önde gelen bilim dili olmuştur. Roma İmparatorluğundan sonra Latincenin, Arap İmparatorluğundan sonra da Arapçanın bilim dili olarak uzun yıllar kullanımında kalması bu hakikati değiştirmez. Çünkü bugün bilim dili olarak Latince veya Arapçadan bahsedilmemektedir. Günümüzün önde gelen bilim dili İngilizcedir. İngilizcenin durumu da sonsuza dek böyle olmayacaktır. Çünkü insanlığın tarih tecrübesi bunu göstermektedir.

Bir dilin, bilim dili olması anlamında eksikliği yoktur. İstenirse ve gerekli ortam oluş(turul)ursa birçok dil, bilim dili

olabilir. Demir (2005, s. 192): “Her dilin, mevcut kelimeleri terimleştirme, türetme, kısaltma gibi terim yapma mekanizmaları vardır” der. Buradan hareketle şu rahatlıkla söylenebilir. Herhangi bir dilin (dolayısıyla Türkçenin) bilim dili olması mümkündür ve bunun yolu bellidir. İleri millet/milletler seviyesine varmak için her iş alanına dair çok iyi bir plan yapmak, hep birlikte gece gündüz o plan doğrultusunda çalışmak, planların aksayan yönlerini gözden geçirip düzenleyerek ödün vermeden uygulamak ve bunları sürekli yapmak. Bunlar yapıldığında millet kendi kaderini, dolayısıyla dilinin kaderini değiştirebilir. Tek tek kişilerin kendi gayretiyle yaptığı çalışmalar ne kadar önemli ve etkili olursa olsun; toptan bir milletin kaderini değiştiremez veya o milletin dilini bilim dili yapamaz. O sebeple millet olarak topyekûn çalışmak gerekir.

Dünyadaki devletlerin hemen hemen hepsinde üniversiteler bulunur ve bilimsel araştırma ve yayınlar (yabancı dillerde faaliyet yapanlar olduğu gibi, genelde kendi dillerinde) yapar. Bu açıdan bakıldığında üniversitesi olan ve bilimsel araştırma-yayın yapan her ülkenin diline bilim dili denebilir. Çünkü bilimsel faaliyet o dilde gerçekleştirilir. Ancak hem bu yazıda hem de bu minvaldeki diğer yazılarda “bilim dili olmak”tan zımnen kastedilen aslında; bilim dili olduğu iddia edilen dilin dünyada önde gelmesi, o dilde yapılan bilimsel çalışma-yayımların takip edilmesi, bu çalışma-yayımların ise başvuru kaynağı olmasıdır. Bu bağlamda, bu yazıda Türkçenin bilim dili olma yolunda tarihî seyri ve bugünkü durumu tartışılacaktır.

1. Türkçenin Genel Geçmişi

Burada Türkçenin doğuşundan Cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği aşamaları kısaca ele almak istiyoruz. Bundan maksat, Türkçenin tarihinde hangi aşamalardan geçtiği, hangi dönemde özüne kavuştuğu, hangi dönemde üzerinde tartışmaların arttığı vb. meseleleri ortaya koyarak bir anlamda Türkçenin bilim dili olma serüveninin anlaşılmasını kolaylaştırmaktır.

Bu yazıda Ana Türkçenin kolları olan Kırgız, Kazak, Türkmen, Özbek, Azeri Türkçesi konu edilmeyecektir. Bu

ülkelerde konuşulan ve yazılan Türkçe; bilim, felsefe, sanat dili olma özellikleri veya sesbilimi, şekilbilimi, anlambilimi açısından farklı şeyler söylenebilir. Çünkü bunlar değişik tarihî şartlar altında gelişmiştir. Bu yazının esas konusu, Türkiye Türkçesidir. Bu sebeple yazıda önce genel Türkçeye kısaca temas edilip doğrudan Türkiye Türkçesine geçilecektir.

Türkçe, dünyanın sözlü ve yazılı kaynakları bilinen en eski dillerinden biridir. MÖ yaklaşık 3200’lerde çivi yazısını bularak insanlığın ilerlemesinde önemli bir yere sahip olan Sümerlilerin dili olan Sümerce ile Türkçe arasında çeşitli benzerlikler ve kelime ortaklığını ispatlayan çalışmalar vardır¹. Ercilasun (2004, s. 45) *Türk Dili Tarihi* adlı eserinde karşıt görüşlü bilim adamlarının görüşlerini de ifade ederek MÖ 7. yüzyılda büyük bir güç hâline gelen ve Filistin’e kadar ulaşan Saka’ların, Türklerin atası olduğunu söyler. Böylece Türklerin Sakalarla da ilişkisi kurulur. Tarihî süreçte bir başka önemli bağ Türklerle Hunlar arasındadır. Akar (2016, s. 66) Hunlar’dan bahsederken şöyle der:

“Hun İmparatorluğunda Türklerle birlikte Moğollar, Tunguzlar da vardı fakat devleti kuran ve yöneten Türkler olmuştur. Nitekim bunu, Çin yıllıklarında geçen ve Hun kültürünü ve devlet teşkilatını yansıtan Tengri, kul, il, ordu, tug, kılıç sözcüklerinden de anlamak mümkündür. MS IV. yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa’da ortaya çıkan Avrupa Hunları ile aynı soydan geldikleri bilinmektedir.”

Asya Hunları ile ilgili ilk tarihî belge MÖ 318 tarihli bir anlaşma metni ve Avrupa Hunları, Asya Hunlarının devamı olduğuna göre Türk/Türkçenin varlığı, MÖ 3000’lerden MS IV. yüzyıla kadar, nispeten, yazılı kaynakların ve kavimlerin köklerine dair verilerin az olduğu döneme kadar uzanır.

¹ Tuna’nın (1990) *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi*; Çeçen ve Gökçek’in (2005) *Sümerce’de Kültür Tarihimize Dair İzler*, Durmuş’un (2018) *Sümerlilerin Kökeni ve Kültürü*; Gökçek ve Abacı’nın (2018) *Sümer ve Türk Dilleri Arasındaki Söz Dizimi ve Bazı Eklerin Benzerlikleri Üzerine Bir Değerlendirme* başlıklı çalışmaları bunun kanıtlarıdır. Gökçek ve Abacı’nın (2018, s. 231) çalışması Türkçe ile Sümerce arasında sadece kelime benzerliği değil gramer ortaklığı da bulunduğunu gösterir. Eratalay, (2014) *Sümerce ile Türkçe’nin biçimbilimsel ve sözdizimsel açıdan incelenmesi* başlıklı bir doktora tezi hazırlamıştır.

Türkçenin güçlü bir başlangıca sahip olmasını sağlaması açısından *Göktürk Yazıtları* çok önemlidir. Kurdukları siyasi birliğe Türk adını veren ve ölmez anıtlar bırakan Göktürkler MS 552-744 yılları arasında hüküm sürer. Bugün *Göktürk Yazıtları* olarak da anılan bu taşlar, II. Göktürk Devleti yöneticileri olan Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk adına dikilmiştir. Anıtlar, tarihî birçok verinin yanında Türkçenin daha o dönemde bile kuvvetli bir ifade kabiliyetine ulaştığını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Ergin (2010, s. XIV) bu anıt-yazıtların önemini Orhun Âbideleri adlı eserinin giriş kısmında anlatır:

“Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk edebiyatının ilk şaheseri... Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri... Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı... Yalın ve keskin üslubun şaşırtıcı numunesi... Türk dilinin mübarek kaynağı... Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği... Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk asırlarına çıkartan delil... İnsanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları...”

Ergin’in yukarıdaki ifadeleri Türkçenin 8. yüzyılda artık işlenmiş bir edebiyat dili olduğunu ispatlar. Eski Türkçe, Göktürklerden sonra Uygurlar ile devam eder. Uygurlar, 745’lerden itibaren Ötüken bölgesinde hâkim olur. Çinlilerle, Kırgızlarla ve Moğollarla mücadele eden ve zaman zaman da bunların esareti altına giren, Kançu Devleti ve Doğu Türkistan Uygur Devleti’ni kurmuş olan Uygurlar, 1200’lere kadar varlıklarını bir şekilde devam ettirir. Çuvaş ve Yakut Türkçesi dışındaki Türk lehçelerine kaynaklık eden Uygur Türkçesi, Türkçe tarihine zengin eserler bırakmıştır. Çin’in yerleşik unsurlarıyla temasa geçerek onlardan gördükleri dinî terminolojiyi Türkçeye aktarmak için de çaba göstermişlerdir. Bu, Türkçenin işletilebilme, geliştirilebilme özelliğini ortaya koyar.

Orta Türkçe Dönemi’nde (X-XV. yüzyıl) Türkçe, çok geniş bir coğrafyada farklı ses ve şekil özellikleri ile görülür.

Bir yandan tarihî coğrafyası Türkistan'da konuşulurken, bir yandan Hindistan'a, Anadolu'ya bir yandan ise Kıpçaklar ile Rusya'nın ortalarından Doğu Avrupa'ya kadar uzanır. Bu dönem, genellikle, Karahanlı Türkçesi (Karahanlılar), Harezmi Türkçesi (Gazneliler), Çağatay Türkçesi (Timur İmparatorluğu), Kuzey-Batı Türkçesi (Kıpçaklar) ve bugünkü Türkiye Türkçesinin tarihi başlangıcı kabul edilen Batı Türkçesi (Selçuklular-Osmanlılar) başlıklarında incelenir. Batı Türkçesi dışındaki bu gelişme sahalarında verilen bazı önemli eserlerde, Türkçe/Türlere dair düşünceleri aktarması bakımından birkaç eserin özellikle anılması gerekir. Çünkü Orta Türkçe Dönemi'nde Türkler, büyük bir medeniyet dili hâline gelmiş olan Arapça ve Farsça ile karşılaşmış ve bu diller karşısında kendi dil bağımsızlığını koruyabilmek için uğraşmıştır. Türkçe konusunda duyarlı bazı bilim insanı, sanatçılar tarafından bilinçli bir tavır alınmıştır. Bu eserlerin en önemlilerinden biri *Divanü Lügat'it-Türk'tür* (11. yy). Türkçe ve Türk kültür tarihi açısından eşsiz olan bu eser, bazı diğer amaçlarla birlikte aynı zamanda Araplara Türkçe öğretmek için yazılmıştır. Çünkü Türkçe artık, Arapça ve Farsçanın olduğu bölgelerde hâkim dillerden biridir. Bunu görmek istemeyenlere Türkçenin önemi gösterilmek istenir. Zemahşeri'nin *Mukaddimet'ül Edeb'i*, *Divanü Lügati't-Türk'ü* tamamlayan yani içerisinde çok sayıda Türkçe sözcüğe yer veren önemli bir eser olarak 12. yüzyılın başında ortaya çıkar. *Mukaddimetü'l Edeb'*de Arapça kelimelerin Türkçe karşılıklarının verilmesi bu bölgelerde Türkçeye duyulan ihtiyacı gösterir. Aynı şekilde Hindistan ve civarına hâkim olan Türkler dolayısıyla Türkçe de eserlere konu olur. Fahrettin Mübarekşah, Lahor'da, *Şecer-i Ensab* adlı eserini Kutbeddin Aybey'e (13. yy başı) sunar. Mübarekşah (2021, s. 8)eserinde, Türkler ve Türkçeyi tanıtırken şöyle der:

“Türklerin başka milletlerden üstün olmalarının birkaç sebebi daha vardır. Biri budur ki, Arapçadan sonra, Türkçeden daha iyi ve daha heybetli hiçbir dil yoktur. Bugün Türkçeye rağbet eski zamanlarda olduğundan çok fazladır. Çünkü emirlerin ve sipehsâların çoğu Türk'tür. Devlet onlarındır. Bütün insanla-

rın muhtaç olduğu nimet ve servet onların elindedir. Asiller, büyükler ve büyüklerin çocukları Türklerin hizmetindedirler ve onların devleti sayesinde, âsûde ve muhteremdirler.”

Mübarekşah'ın Arapçayı istisna tutmasının sebebini, Köprülü (2021, s. 8) şöyle izah eder: “Anlaşıyor ki, Fahred-din Mübârekşâh Türkçenin bütün dillerden daha iyi, daha heybetli olduğu fikrindedir; Arapçayı bundan istisnâ etmesi, sadece Müslüman zihniyetinden ileri geliyor.” Türkçenin önemini anlatan bu eserlerin dışında İlhanlılar (1256-1335) devrinde Moğol boylarına ve orduya yazılan fermanların Türkçe olduğu da bilinir. Kısacası 13. yüzyılda Türkçe artık Türkistan'dan Karadeniz'in kuzeyi ile Kafkaslara, güneyde Hindistan'a, batıda Anadolu içlerine kadar yayılmış önemli dillerinden biridir ve bölgede bulunan diller ile bir rekabet hâlinindedir.

1.1. Batı Türkçesi (Türkiye Türkçesi)

Türkiye Türkçesinin kaynağı olan Batı Türkçesi, Anadolu'da 13. yüzyılda şekillenmeye başlar. Türkler, Talas Savaşı'ndan itibaren büyük kitleler hâlinde İslam'ı kabul etmiş ve kısa sürede İslam'ı dünyaya yaymaya çalışan millet hâline gelmiştir. Bu durum, Kur'an dili olan Arapçanın, Türkçe üzerinde baskı oluşturmasına sebep olmuştur. Burada baskı ifadesinden kastımız, Arapça kelimelerin Türkçede hızla yayılmasıdır. Çünkü Arapça uzun zamandan beri Türklerin hâkim olduğu/ olmaya başladığı coğrafyalarda zaten hem konuşma hem de bilim dili olarak kullanılmaktadır. Bir de buna Türklerin İslam'a ve İslam'ın kitabı olan Kur'an dilinin Arapça olması sebebiyle Arapçaya olan saygısı eklenince bu etki çok daha fazla artmıştır. Farsça da Türklerin bulunduğu bölgelerin önemli bir edebiyat dilidir. Türkler/Türkçe bugünkü İran, Irak, Türkiye topraklarına büyük ölçüde hâkim olduğunda bu iki güçlü dille Arapça ve Farsça ile yarışmak/yaşamak durumundadır. Bazen Türklerin kendileri bile kurdukları güçlü devletlerde kendi dilleri yerine ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsçayı kullanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde resmî dil olarak Arapça ve Farsça kullanılmıştır. Medreselerde eğitim Arapça

ile yapılmıştır, Selçuklu aydınları hem Arapça hem de Farsça bilir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde de bilim dili Arapça, resmî belge dili önce Arapça, daha sonra Farsça olur. Bütün bu gelişmeler, Türkçenin gelişip serpilmesi, önemli eserler vermesini olumsuz etkiler. Bayram (2004, s. 107) Anadolu Selçukluları zamanında: “230 küsur eser telif edildiğini, bunlardan 20 tanesinin müellifinin meçhul olduğunu, geriye kalan eserlerin 80 müellif tarafından yazıldığını” belirttikten sonra, bu eserlerden 145'inin Farsça, 68'inin Arapça, 15'inin Türkçe olarak kaleme alındığını, birkaç eserin de Süryanice ve Ermenice olduğunu söyler. Kısaca ifade etmek gerekirse Anadolu'daki Türkler 9, 10, 11, 12. yüzyıllarında, kendi dilleri ile çok az eser verir.

Anadolu'nun Türkleşmesinde, Türkçenin Anadolu'da yayılmasında ve bir devlet dili hâline gelmesinde iki önemli olay vardır: Bunlardan birincisi, Malazgirt Savaşı'dır. Türkler bu savaştan sonra Anadolu'ya gelir ve yerleşir. Bu gelişler, Anadolu'da önemli miktarda Türkçe eser verilmesine vesile olamaz. Az önce yukarıda da ifade edildiği gibi hem Büyük Selçuklu hem de Anadolu Selçuklu Devleti'nde eğitim ve devlet dili Türkçe olamamıştır. Türklerin Anadolu'ya ikinci yoğun gelişleri Moğol saldırıları sebebi ile olur. Türkler, Moğol istilasının başlamasıyla, onların saldırılarından kaçarak Anadolu'ya gelir. İran ve Anadolu coğrafyasında büyük yıkıma sebep olan Moğol istilası Türkçe açısından bir bakıma olumlu sonuçlar doğurur. Çünkü Moğolların önünden kaçan Türkler, Anadolu'ya gelir. Moğol akınlarının Türkçe açısından diğer önemli etkisi ise şudur: Moğollar, Anadolu Selçuklu Devleti'ni zayıflatır. Anadolu'da merkezi güç ortadan kalkınca, çeşitli yörelerde kendini güçlü hisseden Türk beyleri bağımsızlığını ilan eder. Korkmaz (2009, s. 61-69) Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra kurulan 16 Türk beyliği olduğunu söyler²: Bu beyler Türkçeye itibar ederler. Korkmaz (2009, s.

² Anadolu'da, Selçuklu Devleti'nin yerini alan ve batıdan doğuya, kuzeyden güneye doğru uzanan başlıca beylikler şunlardır: Ladik (Denizli), Honas ve Dalaman yörelerinde İnançoğulları (1261-1368); Milas-Muğla ve kısmen Aydın-Denizli yörelerinde Menteşeoğulları (1280-1424); Manisa-Gördes-Turgutlu ve Denizli yörelerinde Saruhanoğulları (1302-1410); Birgi-Selçuk-İzmir ve dolaylarında Aydınoğulları (1308-1496); Afyon ve yöresinde Şahip Ataoğulları (1275-1341); Balıkesir-Çanakkale yörelerinde Karesi Beyliği (1297-1360); Kü-

69): “Anadolu Beyliklerinin başlarında bulunan, Arap ve Fars kültürüne de pek aşına olmayan Türkmen beyleri, bilinçli bir tutumla Türkçeye sarılmışlardır” der. Dolayısıyla, bu dönem, Anadolu’da Arap ve Fars dillerine karşı Türkçeyi egemen kılma mücadelesinin olduğu bir dönemdir. Anadolu’daki bu yeni yapı sebebiyle zaten konuşma dili olan Türkçe aynı zamanda yazı dili hâline gelir ve bu dille çok sayıda eser verilir.³ Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan bu dönemde Türkçe, Anadolu’da çoğunluğun kullandığı itibarlı bir dildir. Eserlerin birçoğunun ön sözünde yazarlar-şairler eserlerini niçin Türkçe kaleme aldıklarını anlatırken: “Türkler de anlasın, Türkler de okusun, Türkler de bunlardan haberdar olsun” anlamına gelecek cümleler kurarlar. Ayrıca bu eserlerde kullanılan Türkçe, ifade etme kabiliyeti açısından zengindir. Sadece Yunus Emre’nin şiirlerinde kullandığı Türkçeden hareketle yani kullandığı sözcükler, benzetmeler, soyutlamalar ve ifade zenginliğine bakarak Türkçenin gelişme seviyesine dair çok önemli tespitler yapılabilir.

13. yüzyılın ortaları Batı Türkçesinin istiklali açısından son derece önemlidir ve Batı Türkçesi yazı dilinin, bir anlamda bilim dilinin başlangıcı sayılabilir. Develi (2006, s. 12) bu durumu şöyle vurgular:

“Resmi işlerinde hep Farsçayı ve Arapçayı tercih eden Selçuklu Devleti’ne karşın bu devletin hâkimiyeti altındaki beyliklerde Türkçe kullanılıyordu. Zira bu beyliklerin idarecileri çoğu zaman pek de yüksek bir eğitim görmemiş ve ana dillerinden başka bir dil bilmiyor oluyorlardı. Ayrıca halkın Türkçeye olan talebi, birçok metnin bu dile tercümesini gerekli kılıyordu. Osmanlı Devleti müstakil bir beylik hâline

---

tahya-Uşak, Denizli ve Afyon çevrelerinde Germiyanogulları (1300-1429); Beyşehir, Seydişehir ve yörelerinde Eşrefogulları (/1326); Isparta, Eğirdir, Burdur ve Antalya yörelerinde Hamitoğulları; kuzeybatı Anadolu’nun Eskişehir, Bursa yörelerinde Osmanogulları (1243); Güney Anadolu sahillerinde Alaiye Beyliği (1293-1471); Maraş-Elbistan bölgesinde Dulka-diroğulları (1339-1521); Adana bölgesinde Ramazanoğulları (1352-1608); Orta Anadolu’nun Sivas, Kayseri, Niğde, Tokat, Amasya bölgesinde Kadı Burhaneddin Devleti (1344-1398); Konya, İçel ve Ermenek bölgelerinde Karamanoğulları (1256-1483); Karadeniz bölgesinde Trabzon ve Sinop yörelerinde Pervaneogulları (1277-1322).”

³ Bu eserler ve bunların niteliğine dair geniş bilgi için Özkan’ın (2000) *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi* adlı eserine bakılabilir.

geldiği yıllarda Türkçe Anadolu'ya o kadar yerleşmiş ve nüfus olarak hâkimiyetini kurmuştu ki, başka bir dilin devlet işlerinde kullanılması imkânı kalmamıştı. Bu şartlarda Türk Devletinin başına geçen hanedan hangisi olursa olsun Türkçeyi tercih etmek zorunda idi.”

Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'da kurulmuş olan bütün beylikleri ortadan kaldırarak Anadolu'da siyasi birliği sağlar. Osmanlı'nın dili de diğer beyliklerde olduğu gibi Batı Türkçesidir. Böylece, Batı Türkçesi Osmanlılar ile ilk defa devlet dili hâline gelir. Eski Anadolu Türkçesi etkisini, dil yapısı ve temel özellikleri ile Osmanlı Devleti döneminde 14. yüzyılın ortalarına kadar sürdürür. Bu dönemden itibaren, Osmanlı'nın Türkçesi Arapça ve Farsça etkisi ile eski Anadolu Türkçesi özelliklerini kaybetmeye başlar.

1.2. Osmanlı Türkçesi:

Osmanlı dönemindeki dile dair tartışmalar çeşitlidir. Tartışma konularından biri kullanılan dilin Türkçe olup olmadığıdır. Develi (2006, s. 11) bu durumu şöyle açıklar:

“Türkçe, Osmanlı Devleti'nin uygulamadaki resmî dili idi. Sarayın özel durumlar dışında yazışmalarında kullandığı dil hep Türkçe olmuş, resmî belgeler bu dil ile üretilmiştir. Saray çevresinin konuşma dili de her zaman Türkçe olmuştur. Devletin çok farklı unsurlarının bir arada yaşadığı yörelerde ve kamusal alan olarak tanımlayabileceğimiz devlet müdahalesi dışındaki her alanda iletişimin ortak dili Türkçe idi. Arapçanın kalesi olarak görülen medreselerde bile evet metinler Arapça idi ancak eğitim büyük ölçüde Türkçe üzerinden yürütülüyordu.”

Özkan da (2017, s. 39): “Daha önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi ders kitapları ve ders müfredatı Arapçayı öğrenme ve anlamaya yönelik olduğu için medreselerde Arapça ağırlıklı öğretim yapılıyordu. Fakat ders anlatımlarında Türkçe tercih edilmekteydi” diyerek Osmanlı Devleti'nin dilinin Türkçe olduğunu, medreselerde ders anlatılırken Türk-

çe kullanıldığını ifade eder. Burada asıl üzerinde düşünülmesi gereken husus şudur: Osmanlı Devleti kendini kim ve ne olarak görüyordu veya tarihi süreçteki tutumundan hareketle Osmanlı Devleti'nin dili nasıl tanımlanabilir? Bunun cevabı şöyle olmalıdır: Osmanlı Devleti'ni Türkler kurmuş dolayısıyla Batı Türkçesini devlet dili hâline getirmiştir. Fakat Osmanlı, kendini bugün anlaşılan manada bir Türk devleti, ulus devlet olarak görmez. 20. yüzyılın değerlerinden hareket ederek Osmanlıyı bir ulus devlet olarak değerlendirip ulus devlet refleksleri göstermediği için eleştirmek doğru olmayabilir. Osmanlı; çok uluslu, çok dinli, çok kültürlü bir yapıdır. Bu dönemde bu ulus-din-kültürlerin karmasından bir kültür oluşturur. Dolayısıyla dili de böyle böyledir. Bu karma yapıda düşünceyi ifade ediş biçimi, yani cümle yapısı, her zaman Türkçe olmuştur. Osmanlı kendini aynı zamanda İslam'ın temsilcisi olarak gördüğünden Kur'an dili olan Arapçaya çok önem vermiş ve onu öğretmeyi ana ilkelerinden biri kabul etmiş, Arapçanın bütün imkânlarından yararlanmış. Özkan (2017, s. 54) Osmanlıda Arapçanın durumuna dair şöyle der: "Arapça öğrenmenin temel amacı Kur'an-ı Kerim'i anlayabilmek, hadislerle mana verebilmek ve Arapça kaynaklara ulaşabilmek." tir. Osmanlı aslında din dili olduğu için Arapçaya önem vermiştir.

Osmanlı Türkçesi üzerinde önemli etkisi olan diğer dil Farsçadır. Devlet, bir manada, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin devamı mahiyetindedir ve bu iki devlet resmi işlerinde "hep Arapça ve Farsçayı tercih etmiştir" (Develi, 2006, s. 12). Bu sebeple Osmanlılar yüksek bir edebiyat dili olan Farsçadan da istifade etmiştir. Çünkü o dönemde ulus devlet, ulus dili anlayışı yoktur. Osmanlı Türkçesi Arapça ve Farsçadan olduğu gibi Ermenice, Rumca, İtalyanca sonraları Fransızca ve diğer dillerden de yararlanmış. Ancak Türkçe cümle kurma mantığından hiç vaz geçmemiştir. Böylece Osmanlı Türkçesi denilen dil ortaya çıkmıştır. Bir de şunu hatırlamak gerekir: Lisân-ı Osmanî, Osmanlı Devleti'nin iyice zayıfladığı ve topraklarını kaybettiği dönemde, siyasi birliğe destek vermesi için, 19. yüzyıl Osmanlı aydınları tarafından

kullanılan bir tabirdir. Avrupa kaynaklarında bile Osmanlının dilinin ‘Türkçe’ olarak anıldığını kaynakları ile ifade eden Develi (2006, s. 64-65): “Bu dile, dili kullananlar, konuşanlar ve yazarlar, yani Osmanlılar, her zaman ‘lisân-ı Türki’ yani Türk dili dediler. Dilin adının ‘lisân-ı Osmanî’ olması, daha çok Tanzimat sonrasında dağılmakta olan imparatorluğu, ‘Osmanlı kimliği’ etrafında bütünleştirmek isteyen aydın ve bürokratların icadıdır” der. Fazlıoğlu (2003, s. 161) ise Osmanlı medrese mensuplarının kullandıkları dili nasıl adlandırdıklarını şöyle anlatır:

“Osmanlı medrese mensubları bu ‘dil’ için her zaman Lisân-ı Türkî, zeban-i Türkî, Türkice, Türk dili ve benzeri adları kullanmışlardır. Bu durum onların kullandıkları dili, Türk dili’ olarak gördüklerini açıkça gösterir. Bu açıdan Lisân-ı Osmanî ya da ‘Osmanlıca’ gibi adların ortaya çıkışını XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti’nin benimsediği ‘Osmanlılık’ siyasetine bağlamak doğru görmektedir.”

Dolayısıyla 19. ve 20. yüzyılın ulus bilinci-ulus devlet anlayışı ile Osmanlı döneminde, Türkçenin saf kullanılmaması veya Türkçenin işletilerek zenginleştirilmemesini eleştirmek doğru bir yaklaşım olmayabilir.

Osmanlı döneminde 14.-15. yüzyılın birinci yarısında yazılan eserlerin pek çoğu; öğrencilere, halk kitlelerine ya da Anadolu beyliklerinin sade Türkçeden hoşlanan hükümdarlarına sunulmak üzere yazılmış olduğundan, dilin imkân verdiği ölçüde, yabancı kelime ve terkiplerden uzak bir Türkçe ile yazılmıştır. Âşık Paşa, *Garibnâme*’de Türkçe konuşan halk da hak, irfan ve marifete erişsin, onlar da hakkı kendi dillerinde okuyarak başka milletler tarafından hor görülmeğe kurtulsunlar diye yazdığını söyler. Gülşehri’nin *Mantıku’t-Tayr*’ında sade Türkçe ile yazılmış bölümler mevcuttur. Ahmedî, Yıldırım Beyazıt’ın oğlu Emir Süleyman’ın *Cemşid ü Hurşid*’i Türkçe yazmasını bizzat teklif ve tavsiye ettiğini söyler. Mercüme Ahmed, 15. yüzyılın ortalarında II. Murat’ın, *Kabûsnâme*’nin dilini beğenmeyerek daha sade yazılmasını istediğini

söyler. 16. yüzyılın hemen başında Şah İsmail, sade Türkçe şiirler yazar. 16.yy’da Bergamalı Kadri, *Müyessiretü’l-Ulûm*’da kitabını: “Türklerle faidesi olsun. Başka dilleri buna kıyas ederek öğrensinler” düşüncesiyle yazar. Bir yandan böyle eserler yazılırken bir yandan özellikle 16. yüzyılın başından itibaren bürokrasi, ilim ve edebiyatta kullanılan yazı dili oluşur. Klasik döneme, yani 16, 17, 18 ve 19. yüzyılın başına kadar bu dil hâkim olur. Tanzimat’tan itibaren bu dil suni olmakla ve Türkçeyi ihmal etmekle eleştirilir ve klasik dönemde Arapça ve Farsça bilen Osmanlı aydınları tarafından Türkçenin yetersiz, sert ve kaba olarak nitelendirildiği söylenir. Buna dair deliller de sunulur. Ancak Fazlıoğlu (2003, s. 59) Türkçe eser yazdığı hâlde, Türkçenin genel manada yetersizliğinden bahsedenlerin bazen farklı amaçlarla bunu ifade ettiklerini şöyle izah eder:

“Âşık Paşa, Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa, Devletoğlu Yusuf, Sinan Paşa (öl. 1486), Şerefeddin Sabuncuoğlu, Kemal-i Zerd (Bergamalı Sarıca Kemal, XV. yüzyılın ikinci yarısı) gibi pek çok şair ve yazarın, Türkçe’nin yetersizliğinden yakınması bir durumu tespit çerçevesinde bir hakikate karşılık gelmesinin yanında eserlerini meydana getirirken harcadıkları emeğe vurgu yapmak; belki de bu emeği biraz mübalağa etmek içindir. Hoca Mesud b. Ahmed bile eserleriyle övünmesi ve Türkçe’yle telif etmesini öne çıkartmasına karşın Türkçe’nin darlığından yakını. Bu yakınma yalnızca Türkçe’nin teknik içeriğinden kaynaklanan yetersizliklerle alakalı değildir; aynı zamanda Türkçe yazan yazarların önünde daha önce yazılmış örnek alınabilecek metinler olmamasıyla da ilgilidir.”

Ayrıca Türkçe ile ilgili bu şikâyetlerin “Türkçenin o dönemdeki ‘bilfiil’ durumuyla ilgili olduğunu, bilkuvve imkânları” (Türkçenin kendi imkânları ile ilgili) ile ilgili olmadığını ifade eder (Fazlıoğlu: 2003, s. 160) ve: “Tersine Âşık Paşa, Gülşehri (öl.1317’den sonra) Erzurumlu Mustafa Darir (XIV. yüzyıl) gibi pek çok şair ve yazar Türkçe’nin imkânlarının zenginliğine işaret etmekte ve sorunun mevcut dilin işlenmemişliğinden kaynaklandığını, bu nedenle Türkçe’nin işlenmesi hâlinde so-

runun kendiliğinden aşılabacağını” vurgular.

Fazlıoğlu (2003, s. 160) Türkçeyi bir “kültür” dili hâline getirmeye çalışan Hatiboğlu (XV. yüzyıl), Sinan Paşa, Şerefeddin Sabuncuoğlu, Gelibolulu Mustafa Ali (ö. 1600) gibi manzum ve mensur yazarların XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başlarında ‘basit Türkçeyi yavaş yavaş terk ettiğini’ söyler. Fazlıoğlu (2003, s. 161) aynı yazısında 16. yüzyıl başındaki esaslı değişimi anlatır. Türkçenin hakikatine ilişkin nazari bilgiyi temsil edebilecek ‘yarı-sembolik dil’ seviyesine hızla ulaştırılmak istenmesi arzusu”nun “basit Türkçe” yerine “fasih Türkçenin”, Osmanlı kültür hayatının ve yönetici sınıf üyeliğinin ayırt edici bir özelliği hâline geldiğini, başkent İstanbul’da temerküz eden bürokrasinin “fasih Türkçeyi” tercih ettiğini, hatta savunduğunu gösteren kanıtlar bulunduğunu ifade eder. Yani 16. yüzyıldan itibaren kullanılan dil de Türkçedir, ancak bu basit bir Türkçe değil farklı dillerin imkânlarını kullanan fasih bir Türkçedir.

Kahraman (2017, s. 145) Osmanlı Türk aydınının bu düşünme biçiminin nasıl bir sonuç doğurduğuna dair şunları söyler:

“Osmanlı Türk aydını kendini tanımlama konusunda, yazdığı eserler noktasında, kendini İslam coğrafyasının en önemli bir parçası, hatta merkezi sayar, ürettiği eserleri de bu coğrafya için yazdığını düşünür. Bu duruş ve düşünüş, pek çok alanda kendini göstermiştir. Osmanlı aydınlarının bu iyi niyetli ve dünyayı kapsayıcı (cihaşümül) görüşü, Türk dilinin gelişmesi ve yerleşmesi yerine onun aleyhine işleyen bir düzen hâlini almıştır.”

Fazlıoğlu, değişimi fasih Türkçe arayışı ile açıklarken Kahraman, bunu, Osmanlının kendini İslam medeniyetinin merkezi olarak görmesi ile ilişkilendirir. Fazlıoğlu’nun (2003, s. 182-183) Osmanlı döneminde kullanılan bilim diline dair bazı önemli tespitleri vardır:

“Osmanlı kültür hayatında başta tıp olmak üzere coğrafya, müzik gibi bilgi dallarında Türkçe eser

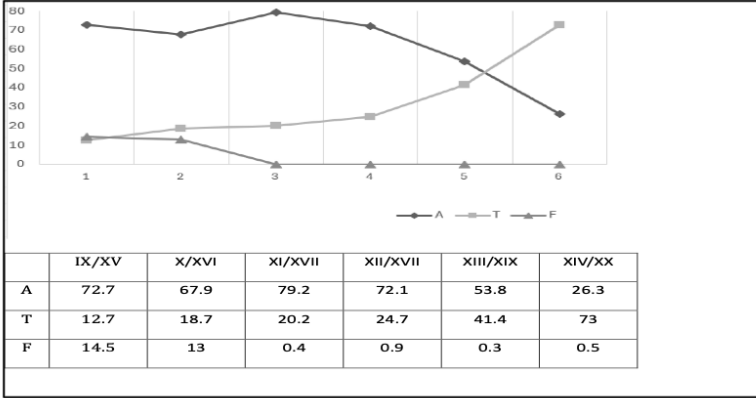
verme hem erken bir tarihte başlamış hem de oldukça yaygınlaşmıştır... Teorik astronomide eserler daha çok Arapça kaleme alınırken astronomi aletleri ve vakit tayini gibi pratik astronomi alanlarında Türkçe eser verme erken bir dönemde başlamış ve yaygınlık kazanmıştır. Teorik matematik alanında eserler yenileşme dönemine kadar Arapça yazılırken muhasebe matematiğinde ister aritmetik isterse mesaha olsun eserler büyük oranda Türkçe kaleme alınmıştır...”

Fazlıoğlu, özellikle devlet bürokrasisinde, konaklar, tekkeler, zaviyeler ve dergâhlardaki eğitim öğretim faaliyetinin yaygınlaşması neticesinde Türkçe okuma yazma bilen kişilerin sayısında belirli bir artışın olması ile Türkçe eserlerin sayısının arttığını ifade eder. İhsanoğlu'nun (1997, s. 21) *Osmanlı Döneminde Astronomi Literatürü Tarihi* adlı eserdeki giriş yazısında önemli bazı tespitleri vardır: “1200 sayfa, 582 yazar ve 3000 kadar eserin incelendiği bu eserin ‘kuşatıcı vasfı göz önünde bulundurularak sadece Osmanlı astronomisi değil Osmanlı bilim, bilim literatürü ve bilim dili hakkında bazı mütalaaların mümkün olabileceği görülecektir” dedikten sonra Osmanlı dönemi Türkçesi ile ilgili şunları söyler:

“Osmanlı döneminin İslâm bilimine zaman ve mekân boyutlarında kazandırdığı bu katkıların yanında diğer bir katkı da Arapça ve Farsçanın yanında yeni bir bilim dili olan Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıcadır. Klâsik dönemde, Arapça ve Farsçanın yanında bir üçüncü dil olarak yaralan Türkçe, zaman içinde gelişerek bir bilim dili hâlini almış ve batı biliminin de Arap ve İran gibi Osmanlı'nın eski ortaklarına aktarılmasında da önemli bir fonksiyonu üstlenmiştir.”

İhsanoğlu'na göre Osmanlı dönemi, İslam dünyasına, yeni bir bilim dili olan Osmanlı Türkçesini kazandırmış, bu dil Batı biliminin İslam dünyasına aktarılmasında aracılık etmiştir. İhsanoğlu (1997, s. 22): Osmanlı devri bilim adamlarının astronomi sahasında ortaya koydukları eserlere dil açısından toplu ve analitik bir şekilde bakıldığında bu eserlerin %48'inin Arapça (A), %42'sinin Türkçe (T), %5'inin Farsça (F) ve %5'inin karışık dille (yâni birden fazla dil ile) yazıldığını söy-

ler ve Osmanlı Devleti'nde, yüzyıllar içerisinde Türkçenin nasıl bilim dili olma özelliği kazandığını; Arapça ve Farsçanın önemini nasıl yitirdiğini gösteren aşağıdaki grafik⁴ ve cetveli verir:

Şekil 1: Osmanlı devri astronomi sahası eserlerinin dili

Bu grafik sadece astronomi ile ilgilidir. Fakat İhsanoğlu, yaptıkları araştırmanın kuşatıcı bir vasfı olduğunu söyler. Bu sebeple, genelleme yapılarak grafikte açıkça görüldüğü gibi, Türkçenin hep bilim dili olarak kullanıldığı ve kullanım oranının, imparatorluktan ulus devlete doğru gittikçe arttığı söylenebilir. Fazlıoğlu (2003, s. 184) Türkçenin bilim dili olmasında Lale Devri'ni dönüm noktası olarak görür:

“Lale dönemindeki tercüme faaliyeti bizzat devlet tarafından organize edildiğinden büyük oranda bir ‘Türkçe hareketi’ olarak ortaya çıkmıştır. Bu tercüme hareketinin fikri arka planı da kanımızca, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Mehmed Vani Efendi ve Bursalı İsmail Hakkı gibi bilginlerin elinde gelişmeye başlayan erken dönem ‘Türk milliyetçiliği’ anlayışıdır. Öyle ki Lale devrinden sonra Türkçe telif ve tercüme eden yazarlar artık Türkçe telif ve tercüme etmelerine hiçbir gerekçe göstermemeye başlamışlardır.”

⁴Grafikte miladi hicri bir arada gösterilmiştir. A Arapçayı, T Türkçeyi, F Farsçayı temsil eder.

Fazlıoğlu, özellikle mühendishanede ders veren, Türkçe eser veren medrese mensubu veya divan kâtipleri ile ilgili tespitler yapar:

“Şeker-zade Feyzullah Sermed (öl. 1787). Çinâri İsmail Efendi (öl. 1790). Gelenbevi İsmail Efendi (öl. 1790), İbrahim Kâmi b. Ali (1794’de sağ), Hüseyin Rıfki Tamânî (öl. 1817) ve özellikle İshak Hoca (öl.1836) gibi bilgin ve yazarlar artık Türkçe eser telif ve tercüme etmeyi ‘doğal’ kabul ederek yazıyor ve çeviri yapıyorlardı.”

Daha önceki dönemlerde Türkçe yazarların çoğu, eserini niçin Türkçe yazdığını izah etmek durumundadır. Lale Devri’nde ise Türkçe yazma sebebini izah etme ihtiyacı kalmamıştır. Bu, Türkçe yazmanın doğal hâle geldiğini gösterir. Lale Devri’nden sonra Osmanlı devlet düzeninin iyice bozulması, sürekli toprak kayıpları ve gerilemenin sebepleri üzerinde kafa yoran Osmanlı Devleti, kurtuluş çareleri arar. Gözünü, Batı’ya, Batı’daki gelişmelere çevirir. Batı ile temaslarını artırır. Batıdaki gelişmelerin bir zorunluluk olarak takip edilmesi ve bazılarının alınmasıyla Osmanlıda birçok şey değişir. Batı tarzında eğitim kurumları açılır. Özellikle mühendislik ve tıp sahasındaki yenilikler, açılan yeni tarz okullar, Osmanlı Türkçesi üzerinde Arapçanın etkisinin azalmasına vesile olur. Batılı kaynaklardaki bilim metinlerinin, dolayısıyla terminolojinin, bu okullarda okuyacak öğrenciler için Türkçeye tercüme edilmesi gerekir. Fazlıoğlu (2003, s. 183) bu ihtiyacın; Türkçeyi bilim dili seviyesine yükselttiğini, Türkçenin bütün bir İslam dünyasına Batılı bilgileri aktaran ‘ortak’ bir dil olma özelliği kazandığını söyler. Bu tercüme faaliyeti sırasında bilginlerin Arapçada karşılıkları bulunmayan, Arapçadan türetilmiş bazı terimler kullandığını, bu eylemin, Arapçayı, Avrupa’daki Latincenin durumuna düşürdüğünü ifade eder:

“Bu eserleri tercüme eden bilginler yabancı terimlere Arapça menşeli karşılıklar bularak Arapça’yı Avrupalılar nezdindeki Latince’ye benzetmişlerdir. Bu davranış, artık Arapçanın Osmanlı bilgini için Latince gibi ‘ölü’ bir dil olduğu kabulünü zımnen

içermektedir. Yenileşme sürecinde Avrupa dillerinden hareketle vuku bulan bu tercüme hareketi Türkçe açısından başka bir önemli sonucu doğurmuştur: Bu sonuç, İslam kültür tarihinde ilk defa Türkçe'nin bütün bir İslam dünyasına bilgi aktaran 'ortak' bir dil olma özelliğini kazanmasıdır. Fen bilimlerine ilişkin pek çok Türkçe eserin İstanbul dışında, başta Kahire olmak üzere İslam dünyasının değişik merkezlerinde basılması; ayrıca Türkçe basılı eserlerin Tataristan ve Türkistan başta olmak üzere İran, Irak, Suriye ve Mısır gibi bölgelerde yaygınlaşması bu bölgelerde 'yeni bilimlere' yönelen kişilerin dil tercihini göstermesi açısından dikkate şayandır.”

Saygılı (1978, s. 410) Batılılaşma hareketlerinin başlaması ile Türkçede meydana gelen değişimi anlatırken şöyle der:

“İhtiyacımız olan terimleri kendi uygarlık çevremizin başatlı düşünüm ve edebiyat dilleri olan Arapça ve Farsça kalıpları ile kök ve eklerinden ve hatta sözcük takımlarından yaratmaya ve türetmeye koyulduk. Aynen Avrupa'nın Yunanca ile Latince'den bu maksatla yararlanması gibi.”

Saygılı (1978, s. 410) Avrupa ile Osmanlıda yapılanı birbirini ile karşılaştırarak Osmanlı'nın uyguladığı yöntemin niçin tutmadığını izah eder:

“Avrupa ile aramızda büyük bir fark vardı. Bir defa Avrupa'da tedrici olarak yapılan bir şey bizde toptan yapılmak durumunda idi. İkinci ve daha önemli bir fark da şu idi ki Avrupa dillerinin bu işte dayandığı ve bu maksatla başvurduğu Latince ve Yunanca bu Avrupa dilleri ile aynı ailedendi. Dilin bu yolla türetilen sözcükleri benimsemesi bu sebeple kolay olmakta idi. Oysa Türkçe ile Arapça ve Farsçanın her üçü de ayrı ayrı dil ailelerine girmektedir ve Türkçe ile bu diller arasında sözcük türetme olanak ve yolları bakımından köklü farklar mevcuttur.”

Eker (2013, s. 69) terim yapımında, dolayısıyla bilim üretiminde Arapçadan istifade edilmesine dair farklı bir değerlendirme yapar:

“Batı örneğinde kurulan Mülkiye, Harbiye, Tıbbiye, Tercüme Odası, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Encümen-i Daniş, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Darülfünun vd. Tanzimat dönemindeki reform hareketlerinin ana figürleriydi. Batıdaki modellere göre oluşturulan bu kurum ve kuruluşlar, faaliyete geçmelerinden itibaren terim ve terminoloji sorunlarıyla karşı karşıya gelmişlerdi. Osmanlıcanın genellikle Arapça dil malzemesiyle yapılan terimleri, modern anlamda millî sayılamazdı. Millileştirme, bugünkünden farklı olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasal ve toplumsal değerler dizisine ve muhafazakâr düşünceye uyarlanması anlamını taşıyordu. Terimlerin millileştirilmesi de doğal olarak Osmanlıcalaştırılmıydı.”

Eker, oluşturulan yeni terimlerin yapılış biçimini olumsuz eleştirir.

Türkçenin sadeleşmesi, benliğine kavuşması ya da bilim dili olması yolunda yapılan birçok araştırmada, neredeyse ortak bir görüş olarak III. Selim ve II. Mahmut’un yaptığı yenilikler, Batı ile ilişkilerin gelişmesi, Batı tarzında okulların-kurumların açılması (Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Mühendishane-i Berr-i Hümayun, Tercüme Odası, Mızıka-i Hümayun, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Osmaniye-i Şahane vb.) gazetesinin çıkışı, milliyetçilik dalgasının Osmanlıya ulaşması dile getirilir. Levend (1960, s. 79) Osmanlının niçin Batıyı takip etmek zorunda kaldığını şöyle anlatır:

“İslâm âlemi bu sarsıntıyı geçirirken Avrupa’da kurulan yeni bir uygarlık gittikçe ilerleyip genişliyor ve temsil edici bir kuvvetle her tarafa yayılıyordu. Kendini zorla kabul ettiren bu yeni uygarlık yanında, artık tarihe mal olmağa hazırlanan eski uygarlığın dayanmasına imkân yoktu. Öte yandan, bu uygarlığın en son merkezi olan Osmanlı İmparatorluğu da XIX. yüzyıl başlarında çökmeğe yüz tutmuştu. İdare gevşemiş, ordu nizamını kaybetmiş, hazine boşalmış, içerde güvenlikten, dışarıda itibardan eser kalmamıştı. İşte Tanzimat, devlet işlerinde bozulan düzeni yeniden kurmak isteğinden, fikir hayatında Batıya

dönmek ve yeni uygarlığın gidişine ayak uydurmak ihtiyacından doğmuş bir harekettir.”

Türkçe bilim dilinin Batılılaşma ve Tanzimat hareketinden çok daha önce olduğunu, Tanzimat döneminin hemen öncesinde ve Tanzimat'ta yapılan yeniliklerden kaynaklanmadığını iddia eden görüşler de vardır. Tanzimat Dönemi ve tıp dili üzerine yaptıkları bir çalışmada Hatemi ve Işıl (1989, s. 16): “Belirtmeye çalıştığımız gibi, beylikler devrinden beri sade tıp eğitiminde değil, bütün yükseköğretim dilinde, Türkçe başta geliyordu” der. Hatemi ve Işıl, esas olarak yeniliklerin, terimlerin ve tıp dilinin Türkçeleşmesinin Tanzimat'tan önce gerçekleştiğini söyler. Bu çalışmanın tezine göre, Türkçe tıp dilini Tanzimat bir miktar daha perçinlemiştir. Levend'in (1960, s. 106) görüşü Hatemi ve Işıl'ın fikri ile mütenakızdır. Levend, Şanizade Ataullah Efendi, Hekimbaşı Behçet Mustafa Efendi, Hayrullah Efendi'nin eserlerindeki Türkçe tıp dili ve terimlerin, 1867'de, özellikle, tıp dilini Türkçeleştirmek için kurulan Cem'iyet-i Tıbbiyye-i Osmaniyye'nin oluşturduğu Lûgaat-ı Tıbbiyye'den sonra Arapçalaştığını ifade eder. Bunlar tıp dilinin Türkçeleşmesine dair iki farklı görüştür. Levent (1960, s. 107) adalet işlerini zamana uygun hâle getirmek için, eski fıkha dayanan yeni bir kanun meydana getirmek amacıyla kurulan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cem'iyeti'nin hukuk tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu, bunlar arasında en önemli işin ise: “Hukuk terimlerine ait bu devrin en dikkate değer eseri Nazaret Hilmi'nin 1888'de Istilâhat-ı Adliyye adıyla yayımladığı kitap” olduğunu söyler. Bu kitabın önemli tarafının: “halk arasında yaşayan kelimelerden ve deyimlerden faydalanmayı bile ihmal etmeme”si olduğunu ifade eder. Ancak az önce yukarıda da söylendiği gibi özellikle III. Selim ve II. Mahmut'un yenilik hareketleri, yeni okullar, kurumlar, uygulamalar, gazetenin çıkışı Osmanlıyı iyiden iyiye dönüştürür; kanun, hak, hukuk, adalet, demokrasi gibi Batılı kavramlar, Kaplan' göre (1995, s. 253) kamuoyunda tartışılmaya, edebî eserlere konu olmaya başlar. Bütün bunların yanında, Osmanlıda milliyetçilik hareketleri ile diğer milletler

kendi bağımsızlıklarını almak, dil-kültür ve tarihlerini inşa etmek için harekete geçer. Bu faaliyetler Osmanlı Devleti'ni kuran Türklerde de milliyetçi söylemlerin yavaş yavaş dillendirilmeye başlamasına vesile olur. Aynur (2009, s. 52):

“Dil, edebiyat ve milletin bir tutulması Avrupa milliyetçi düşüncesinin ve modernleşmenin bir ürünüdür. Ulusal edebiyat tarihini yazma 19. yüzyılda ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Ulusal tarih, ulusal dil ve ulusal edebiyat, ulusal kimliğin oluşturulmasının en önemli parçaları olmuştur. Geçmişle aralarında kesintisiz bir sürekliliğin yani millî dilin ve edebiyatın hep bulunduğu varsayılarak 19. yüzyıl bilim adamları yüzyılları, türleri ve kişileri kapsayan edebiyat tarihleri yazmışlardır.”

der. Bu çalışmalar, bütün milletlerde olduğu gibi Osmanlılarda da dil ve tarih tartışmalarını beraberinde getirir. Özellikle 1860'lardan sonra bu neviden tartışma, görüş ve eserler Osmanlı kamuoyunu sıklıkla meşgul eder. Bunlardan bazılarını Türkçenin sadeleşmesi, öz kimliğini bulması, kendi imkânları ile işlerlik kazandırılması açısından son derece önemlidir. 19. yüzyılın ortalarında vefat eden Vakanüvis Esat Efendi, Arap edebiyatına ait bilgiler veren *Mustazraf Tercümesi*'nde şunları söyler (Köprülü, 1999, s. 298):

“...ve hakikatte bu böyledir ki sözüme birçok yardımcı olan Arabî ve Farisîyi aradan çıkarıp, lisânımız olub lâkin çoğunun Türkçesi metruk olmağla bulamadığımız elfâzı getirerek, lâfzı az ve mânası çok lakırdıları güzelce meydana koymak ve belâgat ve fesâhati bu yola sokmak ve bu kalıba yerleştirmek, doğrusu bir büyük iş ve bütün halkın beğendikleri ve anladıkları kolaylığa gidiştir ki, sehl-i mümteni' demekle senâ olursa sezadır.”

Aziz Efendi'nin *Muhayyemat*'nda: “Usul-i dervişan üzere sade ibareyle...” yazdığı hikâyeleri Türkçenin sadeleşmesi yolunda atılmış önemli adımlardandır. Levend'e göre (1960, s. 81) Mustafa Reşit Paşa, fen ve sanata dair kitapların herkes tarafından anlaşılması için anlaşılır bir dille yazılmasını ister. Encümen-i Daniş, Ahmet Cevdet Paşa'ya hicri 1188-

1241 yıllarına ait olayları sade bir dille yazma görevini verir. Ahmet Cevdet Paşa, *Kavaid-i Osmaniye* adlı eserine daha sonra *Kavaid-i Türkî* adını verir. Akif Paşa'nın torunu için yazdığı, çok bilinen *Mersiyesi*, *Burhan-ı Katı* mütercimi Asım'ın yabancı kelimelere bulduğu karşılıklar, Şinasi'nin 1860'ta çıkardığı *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin ön sözünde, yazılarda umum halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dil kullanılmasını istemesi önemlidir. Şinasi, halk verimlerini topladığı *Durûb-ı Emsal-i Osmaniye*'yi yazar. 1861 yılında, *Maarif Nezaretinin Vazifelerine Dair Mevad* adlı belgenin 6. maddesinde 2 ve 3. dereceli okullarda öğretim dilinin Türkçe olacağı ve öğretmenlerin bu dili iyi bilmeleri şartının aranacağı belirtilir. 1870 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de Fransızca eğitim yerine Türkçe eğitime geçilir. Ziya Paşa, *Şiir ve İnşa* adlı makalesi ile Türkçe hareketine karşı bir bilinç uyandırır. Namık Kemal, *Lisân-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir* başlıklı makalesinde, Nergisi'nin dilini anlamak için bir sayfada en az seksen kere sözlüğe bakmak gerektiğini söyleyerek Türkçenin sadeleşmesini ister. Ali Suavi, Arapça ve Farsça kuralların kullanımına karşı çıkar ve Osmanlıca tabirinin siyasi olduğunu, Türkçe yerine kullanılmasının yanlış olduğunu ifade eder. Ahmet Mithat Efendi, *Basiret*, *Tercüman-ı Hakikat* ve *Dağarcık* dergilerindeki yazılarında dil dilencisi olduğunu Arapça, Farsça ve Fransızcadan kelimeler dilenildiğini belirtir. Şemseddin Sami, Lisân-ı Osmanî yerine Lisân-ı Türkî denmesi gerektiğini savunur. 1900 yılında yazdığı eserine *Kamus-ı Türkî* der. Ahmet Vefik Paşa, dildeki bu gelişmelere ve bir anlamda milliyetçi cereyanlara uygun olarak *Şecere-i Türkî*'yi Türkiye Türkçesine aktarır, *Türkî Durûb-ı Emsal* adlı atasözleri derlemesini yapar. Süleyman Paşa; *Talim-i Edebiyat* adlı eserinde 'Kavaid-i Osmaniye' terkiibini kullanan Recaizade'ye: Türklerin dilinin Osmanlıca değil Türkçe olduğunu, Osmanlıca tabirinin doğru olmadığını bildirir. Kemalpaşazade Mehmet Said (Lastik Said): "Arapça isteyen Urban'a, Acemce isteyen İran'a, Frengiler Frengistan'a gitsin, ki biz Türk'üz bize Türkî gerekir" der. 1876 yılındaki ilk Osmanlı anayasası-

nın 18. maddesi Osmanlı Devleti'nin dilinin Türkçe olduğuna vurgu yapar. Devlete hizmet edecek olanlarda bu dili bilmeleri şartı aranır. Bu madde, 1908 Anayasası'na da girer. Süleyman Paşa (1838-1892) *Tarih-i Alem*'de Türk devletlerinin tarihini kaleme alır ve böylece okul kitaplarında bu konunun yer almasını sağlar. Askerî okullar için yazdığı gramer kitabına da *İlm-i Sarf-ı Türkî* der. Tanzimat'tan başlayarak bütün bu gelişmeler yaşanırken bir ara Servet-i Fünuncular edebiyat dilini tekrar Arapça ve Farsça kelimelerle doldurur. Buna rağmen aynı dönemde, Mehmet Emin 1897'de *Cenge Giderken* adlı şiirini yazar ve Türklükten bahseder, *Türkçe Şiirler*'i sade bir Türkçe ile kaleme alınır. Fuad Kösearif, Türkçeye giren bütün yabancı kelimelerin tasfiye edilmesini savunur. Servet-i Fünun Devri'ndeki bilim dilini değerlendiren Levend (1960, s. 241-243): “terim kargaşalığı, Tanzimat'ta olduğu gibi, bu devirde de fikir adamları için bir üzüntü konusudur” der, ardından şunları ekler:

“Bilimsel eserler, bu devirde genel olarak ders kitaplarından ibarettir... Buna karşılık, Batı'daki müsbet bilim akımının serpintisi diyebileceğimiz bazı bilimsel ve felsefî yazılara hemen her dergide rastlanır. Bununla birlikte müsbet bilimleri yaymak amacıyla Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'nin organı olarak Münif Paşa tarafından evvelce çıkarılan Mecmuaifünun çapında bir dergi bu devirde yoktur. Hazineifünun ve Servetifünun gibi dergiler fen adını taşımakla birlikte, biri daha çok eski, öteki de yeni kuşağı temsil eden iki edebiyat dergisidir.”

II. Meşrutiyet döneminde, Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki azınlıkların neredeyse hepsi kendi milliyetini idrak maksadıyla çalışmalar yapar. Osmanlı aydınları başlangıçta herkesi Osmanlı potasında eritmeye çalışır. Fakat diğer milletler manen Osmanlıdan ayrılmış, bunu maddi ayrılığa çevirmeye çalışmaktadır. Bu durumda devletin kurucusu olan Türkler de milliyetçi söylemleri gündemlerine taşır. Türkçülük hareketi sistemleşmeye ve olgunlaşmaya başlar. Nazım ve nesirde yabancı terkiplerden kurtulma arzusu dillendirilir. Ağır dile

karşı olanlar Fuad Kösearif başkanlığında 1908’de Türk Derneğini kurup (Yusuf Akçura, Veled Çelebi, Necip Asım, A. M. Efendi, Emrullah Efendi vs.) 1909’da *Türk Derneği* dergisini çıkarır. Bu dergi, Türkçenin mahiyetini bulup ortaya çıkarmak, Türkçenin anayasal güvence altında olduğuna vurgu yapmak, herkesin millî dil ile yani Türkçe ile konuşmasını sağlamak, Türkçeyi imkân dâhilinde yabancı memleketlerde yaymak, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış ilim ve fen kitaplarını diğer Türk ülkelerine göndererek onlarla hem ülkü hem de dil birliği sağlamak, yazılacak eserlerde sade Türkçe kullanmak, Türkçe karşılığı bulunan yabancı ıstılahları dilden atmak, resmî yazışma dilinin sadeleşmesini sağlamak hedeflerini güder. Türkçenin sadeleşmesi ve geliştirilmesi yolunda atılan en önemli adımlardan biri 1911’de, 24 sayı yayımlanabilen *Genç Kalemler* dergisindeki *Yeni Lisan* makalesidir. Bu makalede dile getirilen görüşler yankı bulur ve tartışılır. Makalede, o günkü Türkçeye dair bazı teklifler getirilir.⁵ Bu teklifler de Türkçenin istiklâlini kazanması ve Türkçe kelimelerin ağırlıkta olduğu bir bilim dilinin inşası açısından çok önemlidir. 1911’de çıkan *Türk Yurdu*’nun amacı dilde sadelik değildir ama milliyet kavramı etrafında toplanmayı hedef edindiği için dilde sadeliğe önem verir. Derginin dilinin sade olacağına vurgu yapılır. Dönemin Türkçü fikir adamlarından Ziya Gökalp’ın görüşleri belirleyici bir rol üstlenir. Levend, (1960, s. 354) Gökalp’ın terimler konusundaki dolayısıyla Türkçenin bilim dili olması konusundaki görüşlerini maddeler hâlinde sıralar. Bunların üçü şöyledir:

“1. Terimlerle yeni kavramlar için halk diline başvurulacaktır. Orada bulunmadığı takdirde Türkçe edatlar ve Türkçe kurallarla yeni kelimeler yapılacaktır.

2. Bu yetmezse Arapçaya ve Farsçaya başvurulacak, şu şartla ki alınacak kelimeler tamlama hâlinde değil kelime hâlin-

⁵ 1. Fevkalade, hıfzıssıhha, darbimesel gibi çok alışılmış olanlar Arapça ve Farsça terkipler ile kâinat, inşaat, ahlak gibi çok klişe olmuş cemler hariç cem’i şekiller kullanılmayacak. 2. Ama, şayet, şey gibi çok bilinenler hariç Arapça ve Farsça edatlar atılacak. 3. Kelimeler Türkçede söylendikleri gibi yazılacak. 4. Başka Türk lehçelerinden kelimeler alınmayacak. 5. İstanbul konuşması esas alınarak yeni bir yazı dili meydana getirilecek. 6. Dil ve edebiyat doğu-batı taklitçiliğinden kurtarılacak.

de olacak. Arapça “yat” edatiyle yeni bilimlere kolayca ad takılabilecektir. “İlmü’r-ruh” a “ruhiyyat” denildiği gibi, “âsuriyyat, mısıryyat, cümûdiyyat” da denilecektir.

3. Bazı yabancı kelimeler de olduğu gibi kabul edilecektir. “Feodalizm, şövalyelik, rönesans, reform, jakobenlik, sosyalizm, bolşevüdik, aristokrat, demokrat, diplomat, tiyatro, roman, klâsik, romantik, dekadın gibi.”

Levend (1960, s. 355), Ziya Gökalp’ın görüşlerinden sonra *Yeni Lisanslıların* da Ziya Gökalp’ten farklı düşünmediklerini, ama devrin genel eğiliminin, terimlerin Arapça köklerden üretilmesi noktasında toplandığını ifade eder. Levend (1960, s. 355) bu dönemde terim sözlükleri konusundaki bazı teşebbüsleri anlatır. Yine aynı şekilde *İçtihad* dergisinin bir soruşturmada, terimleri okuyuculara sorarak teklifleri bir komisyonda değerlendirme teşebbüsünden bahseder. 1913’te çıkan *Halka Doğru*, 1914’te çıkan *Türk Sözü* dergileri sade bir Türkçe ile halka seslenir. 1917’de *Yeni Mecmua* sade Türkçe düşüncesine hizmet eder. 1917’de Şairler Derneği de sade, halkın kullandığı Türkçeyi kullanacağını beyan eder. 1919’da Millî Mücadele başlar ve bu faaliyetler sekteye uğrar.

1.3. Cumhuriyet Dönemi’nde Türkçe

1923’te Cumhuriyet’in ilanı ile Türkçe üzerindeki tartışma ve çalışmalar artarak devam eder. Levend (1960, s. 389):

“1923’ten 1928’e kadar, dil konusuyla ilgili yazılarda en çok üzerinde durulan mesele, “İmlâ ve alfabe” dir. İmlânın, harflere bazı işaretler koymak suretiyle düzelebileceği iddiası yanında, Lâtin harflerinin kabulü teklifi de yankı uyandıırmağa başlar. Tartışmaların ağırlık merkezi budur.”

der. Arap alfabesinin değiştirilmesi ile ilgili çeşitli tartışma ve çalışmalar olur. Bütün bu tartışma ve çalışmalar esasında iki grupta değerlendirilebilir. Bir grup çağdaşlaşma (Batılılaşma, Modernleşme) yanlısıdır ve bunlar alfabenin değiştirilerek, Türkçenin daha sade hâle gelmesini ister; diğer grup ise muhafazakâr-gelenekçidir. Bunlar ise geleneksel kültürle bağın kopacağı, yeni nesillerin eski eserleri okuyamayacağı vb. ge-

rekçelerle alfabe değişiklik istemez, Türkçenin tabii seyrinde devamından yanadır. Türkiye Cumhuriyeti devletini kuran irade; inkılapçı, Batıcı olduğundan Arap harfleri yerine Latin esaslı Türk alfabesini kabul eder: Tan (2019, s. 36) harflerin değişimi sırasındaki gelişmeleri şöyle anlatır:

“20 Mayıs 1928 tarihinde TBMM’de kabul edilen bir kanunla (Beynelmilel Erkâmın Kabulü Hakkında 1288 sayılı Kanun) milletlerarası rakamların kullanılmasına başlandı. Kanunun müzakerele-ri sırasında alfabenin değiştirilmesi isteği de sık sık dile getirildi. Maarif Vekâletince (MEB) Latin kökenli yeni Türk alfabesini hazırlamak üzere 27 Mayıs 1928 tarihinde Dil Heyeti/Dil Encümeni kuruldu. Encümen, alfabeyi hazırladı; Gazi’nin ve uzmanların önünde tartışılarak alfabeye son şekli verildi. TBMM, 1 Kasım 1928 tarihinde yeni Türk alfabesi kanununu (Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında 1353 sayılı Kanun) kabul etti.”

Türkçeye dair çalışmalar yapmak üzere kurulan bu Dil Encümeni harf inkılabından sonra dağılmaz. Encümen’in adı, 15 Aralık 1928 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Dil İstişare Heyeti olur. Bu heyet bir yazım kılavuzu hazırlayıp ardından Türk Söz Kitabı adlı sözlük çalışmasına başlar fakat bu çalışması yarım kalır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu dönem dünyada ulus devletlerin dönemidir. Ulus devlet için olmazsa olmaz iki husus vardır: soylu bir geçmiş-tarih ve öz bir dil. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan sekiz yıl sonra Türk Tarih Kurumu, dokuz yıl sonra Türk Dil Kurumunu (Türk Dili Tetkik Cemiyeti) açar. Amaç yeni ‘ulus’a ‘yeni bir tarih’ ve ‘yeni bir dil’ inşa etmektir. Türk Dil Kurumuyla birlikte hayatın bütün alanlarını etkileyecek şekilde dil politikası oluşturulur böylece Türkçeye ilk defa, devlet eliyle, ciddi, doğrudan müdahale edilir⁶. Her ne kadar önceki dönemlerde de Türkçenin bilim dili

⁶ Türk Dil Kurumunun kuruluş amacına bakıldığında Türkçenin geçmiş bütün birikimini ortaya koyma, Doğuda ve Batıda yazılmış Türkçeye dair eserleri inceleme, halk ağzından istifade ederek söz dağarcığını genişletme, Türkçenin grameri, yazım kılavuzu ve sözlüğünü oluştur- ma, Türkçeye dair toplantılar-yayımlar yapma gibi hedeflerin olduğu görülür.

olması yolunda bazı teşebbüs ve çalışmalar olsa da Kurumun ortaya koyduğu hedeflerin Türkçenin bilim dili olması yolunda atılmış önemli adımlar olduğu söylenebilir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi ilk defa ve ciddi bir şekilde devlet eliyle Türkçeye müdahale edilir.

Türk Dil Kurumu, başlangıçta koyduğu hedeflere ulaşmış ve Türkçeye hizmet etmiş midir? Bugün hâlâ alanın uzmanlarınca bile üzerinde tam ittifak edilemeyen, tartışılan bir sorundur bu. Kimileri Türk Dil Kurumu ile Türkçenin ‘saygınlığına’ kavuştuğunu söylerken kimileri Türk Dil Kurumunun 1932-1982 arasındaki bazı faaliyetlerini Türkçenin başına gelmiş en büyük ‘felaket’ olarak kabul eder. Burada bu tartışmalara girilmeyecektir. Her iki görüşü de destekleyen veya olumsuz eleştiren onlarca kaynak kitap ve makale bulunur. Ancak tarafsızca bakıldığında şu söylenebilir: Türkçenin ‘bilim dili’ olması yolunda Kurum’un çok büyük hizmetleri vardır. Çünkü hedeflerin birçoğu gerçekleşmiştir. Bunun yanında önemli bir şey daha başarılmıştır: Bir dili, bilim dili yapan en önemli ölçütlerden biri olan bilim-sanat terim sözlükleri yapılmıştır. Herkesin bildiği gibi terim olmadan, terminolojiyi oluşturmadan bilim yapılamaz. Cumhuriyetten önce Türkçenin bilim dili olması yolunda yapılması gerekenlerin yapıldığını söylemek de pek mümkün değildir. Kahraman’ın (2017, s. 141-142) Türkçe söz varlığının terimleşme sürecine dair şöyle bir tasnifi vardır:

- “1. Klasik Dönem (1100-1839): Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde terimcilik,
2. Tanzimat Dönemi (1839-1876): Arapçadan yeni terimler türetme dönemi, hukuk terimleri oluşturma çabaları,
3. I. Meşrutiyet Dönemi (1878- 1908): Bir yandan Arapçadan terimler türetilirken, bir yandan da Türkçeden terimler üretilmeye çalışılan dönem,
4. II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1923): Geçiş dönemi, Arapçadan terim yapmaya sınırlama getirilip Türkçe köklerden, bu olmazsa yabancı köklerden Türkçe eklerle terim yapma dönemi,

5. Milli Terimcilik Dönemi (1923-2000): Bu dönemde bütün terimlerin Türkçe kök ve eklerden türetilmesi dönemi diyebiliriz.

Bu dönemi kendi içinde üçe ayırabiliriz.

- a. Ülkücülük/idealistik Dönemi (1923-1945).
- b. Aşırıcılık Dönemi (1945-1980).
- c. Serbestlik Dönemi (1980-2000).”

Burada da görüldüğü gibi terimleşme yolunda esas atılım Cumhuriyet’ten sonradır. Türk Dil Kurumu, ilk dil kurultayındaki yedi maddelik çalışma programının son maddesi olan “Terimlerin Türkçeleştirilmesi” kararından itibaren terimler konusunda çalışmış, Türkçe kelime köklerinden terim yapılmasını teşvik etmiş, özel terim çalışmalarını da özendirmiştir. Eker’e göre (2013, s. 73) Birinci Türk Dil Kurultayı’ndan sonra 16 uzmanlık alanında şu komisyonlar kurulmuştur: “Felsefi ilimler, riyazi ilimler (matematik), astronomi, jeoloji, fizik, biyoloji, ruh ilimleri (psikoloji), tarih ilimleri, cemiyet ilimleri (sosyoloji), dil ilimleri, bediiyat (estetik) ve güzel sanatlar, av, spor ve talih oyunları, askerlik, hükümet teşkilatı, yollar ve nakil vasıtaları, teknoloji ve zanaatlar.”

Türk Dil Kurumu, yukarıdaki alanlarda ve daha sonraki kararlarında belirlenecek alanlarda onlarca terim sözlüğü yayımlar, bu konularla ilgili toplantılar düzenler. Bu çalışma-yayımlar Türkçenin bilim dili olması yolunda çok önemli adımlardır. Eker (2013, s. 73) İkinci Türk Dil Kurultayı (18-23 Ağustos 1934) günlerinde 32.302 terimin belirlendiğini söyler. Atatürk’ün ilgi ve desteği (bizzat matematik/geometri terimleri üreterek) ile Kurumun terim çalışmaları, birçok alanda büyük bir hızla devam eder. Eker (2013, s. 75) değişik kaynakları işaret ederek Kurum’un ilk yıllarından 2009 yılına kadar 72 yıllık süreçte terimbilimle ilgili kitap, kılavuz vb. yayın sayısına dair şu bilgileri verir:

“1937-1959 yılları arasında toplu hâlde basılanlardan 8, bilim dallarına göre yani tek konuyla ilgili olanlardan 30, çeşitli konularda 4 olmak üzere,

toplam 42 terim sözlüğü bulunuyordu. 1970’li yılların sonunda yayımlanan terim sözlüklerinin sayısı 50’ye yaklaşmıştı. 1960-1982 terim sözlüğü sayısı 102, bu sözlüklerde yer alan maddebaşı sayısı ise yaklaşık 107.000 idi. Akalın’a göre 2003 yılı itibarıyla TDK tarafından yayımlanan terim sözlüğü sayısı 69’dur. 2009 itibarıyla TDK tarafından 72 yılda yayımlanan terimbilimle ilgili kitap, kılavuz vb. yayının toplamı 110 civarındadır.”

Türk Dil Kurumu Türkçenin bilim dili olabilmesi için, çok sayıda terim sözlüğü yayımlayarak önemli bir hizmeti yapar.⁷ Hâlen çeşitli bilim ve sanat alanlarında terim üretme

⁷ Temmuz 2022 verilerine göre Türk Dil Kurumunun İnternet sitesinde aşağıdaki bilim ve sanat terimleri sözlükleri yayındadır. “Ağaç İşleri Terimleri Sözlüğü – 1968, Anatomi Terimleri Sözlüğü – 2004, Asalakbilim Terimleri Sözlüğü – 1970, Atletizm Terimleri Sözlüğü – 1976, Ayaktopu Terimleri Sözlüğü – 1974, Aydınlatma Terimleri Sözlüğü – 1973, Besin Hijyeni ve Teknolojisi Terimleri Sözlüğü, Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu – 2007, Bilişim Terimleri Sözlüğü – 1981, Bitkibilim Terimleri (Botanik) – 1948, Biyokimya Terimleri Sözlüğü, Biyoloji Terimleri Sözlüğü – 1998, Budunbilim Terimleri Sözlüğü – 1973, Cerrahi Terimleri Sözlüğü, Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü – 1972, Cimnastik Terimleri Sözlüğü – 1969, Coğrafya Terimleri Sözlüğü – 1980, Çiftteker Terimleri Sözlüğü – 1970, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü – 1972, Dilbilim Terimleri Sözlüğü – 1949, Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri – 1948, Doğum ve Jinekoloji Terimleri Sözlüğü – 2004, Dölerme ve Suni Tohumlama Terimleri Sözlüğü – 2004, Döşem Terimleri Sözlüğü (Su, Gaz, Isıtma, Havalandırma) – 1969, Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü – 1948, Eğitim Terimleri Sözlüğü – 1974, Ekonometri Terimleri Karşılıklar Sözlüğü, Farmakoloji ve Toksikoloji Terimleri Sözlüğü, Felsefe Terimleri Sözlüğü – 1975, Fizik Terimleri Sözlüğü – 1983, Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğü – 1978, Fizyoloji Terimleri Sözlüğü, Geometri – 2000, Gökbilim Terimleri Sözlüğü – 1969, Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü – 1983, Gramer Terimleri Sözlüğü – 2003, Gümrük Terimleri Sözlüğü – 1972, Güreş Terimleri Sözlüğü – 1974, Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü – 1968, Halkbilim Terimleri Sözlüğü – 1978, Hayvan Besleme ve Beslenme Hastalıkları Terimleri Sözlüğü – 2004, Hemşirelik Terimleri Sözlüğü – 2015, Histoloji-Embriyoloji Terimleri Sözlüğü, İç Hastalıkları Terimleri Sözlüğü, İktisat Terimleri Sözlüğü – 2004, İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü – 2014, İstatistik Terimleri Sözlüğü – 1983, Kentbilim Terimleri Sözlüğü – 1980, Kılıçoyunu Terimleri Sözlüğü – 1970, Kimya Terimleri Sözlüğü – 2007, Kimya Terimleri Sözlüğü – 1981, Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü – 1974, Kriminoloji Terimleri Sözlüğü, Madencilik Terimleri Kılavuzu – 1979, Mantık Terimleri Sözlüğü – 1976, Matematik Terimleri Sözlüğü – 1983, Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü (Osmanlıcadan Türkçeye - Türkçeden Osmanlıcaya) – 1966, Metalbilim İşlem Terimleri Sözlüğü – 1972, Mikrobiyoloji Terimleri Sözlüğü – 2004, Nükleer Enerji Terimleri Sözlüğü – 1995, Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu – 1963, Otomobilcilik ve Motor Bilgisi Terimleri Sözlüğü – 1980, Parazitoloji Terimleri Sözlüğü, Patoloji Terimleri Sözlüğü – 2007, Ruhbilim Terimleri Sözlüğü – 1974, Sepettopu Terimleri Sözlüğü – 1969, Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü – 1981, Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü – 2007, Tarım Terimleri – 1949, Tarih Terimleri Sözlüğü – 1974, Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü – 1972, Teknik Terimler I (Makina öğeleri. Elektroteknik. Yapı Makinaları, İçten Yanmalı Motorlar, Bastraklar, Teknibilim, Dayanım, Temel Tekniği, Gereç) – 1949, Tıp Terimleri Kılavuzu – 2010, Tiyatro Terimleri Sözlüğü – 1966, Toplumbilim Terimleri Sözlüğü – 1975, Türe Terimleri, Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu – 1997, Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme – 1944,

çalışmaları devam etmektedir. Bu, Kurum'un terim türetme çabasını ve Türkçenin üretim imkân ve kabiliyetini gösterir. Türkçenin sınırsız sayıda yeni kelime, dolayısıyla terim türetme imkânı vardır. Bu konuda dünyanın şanslı dillerinden biri Türkçedir. Paylan (2015, s. 5) Türkçenin bu gücünü şöyle ifade eder: "Türkçe, sondan eklemeli yapısıyla isim ya da fiil köklerine eklenen yapım ekleriyle türer en başta. Bu türetme biçimi ile bir kökten sayısız yeni kelime türer." Sayısız kelime türetme imkânı olan bir dilin bilim dili olmak için bizatihi kendisinin yapacağı bir şey yoktur. Ona sahip olanların, onu kullananların dili işlemleri, geliştirmeleri gerekir.

2. Türkçenin Bilim Dili Olması

Türkçenin köklü bir geçmişi varken, geçmişte binlerce bilim ve sanat eseri vermişken, sınırsız türetme imkânı var ve çok sahada terim türetilmiş ve türetilirken, neden Türkçe hâlihazırda dünyada yeterince takip edilen bir bilim dili değil? Bu, üzerinde düşünülmesi gereken asıl konudur. Türkçenin bu anlamda bir bilim dili olamamasının çeşitli sebepleri vardır. Burada, bizce önemli olan birkaç neden üzerinde durmak istiyoruz.

2.1. Yabancı Dille İlgili Tutum

Türkiye'de yabancı dille ilgili eleştirilebilecek iki tutum vardır. Bunlardan birincisi özellikle Batı dillerine karşı duyulan yabancı dil hayranlığıdır. Bu hayranlık, uzun dönemde ortaya çıkmıştır ve sömürge ülkelerinde, sömürenlerin dil ve kültürlerine duyulan hayranlığa benzer. Bu duygu genelde aşağılık kompleksinden kaynaklanır, özgüven eksikliğini gösterir. Bunun bertaraf edilmesi için planlı ve uzun erimli bir kültür politikası gütmek gerekir. Yabancı dille ilgili ikinci yanlış algı ve uygulama yabancı dil öğretimi ile yabancı dille eğitiminin birbirine karıştırılmasıdır. Tabii ki ister Batı ister

Uçantop, Alantopu, Masatopu Terimleri Sözlüğü – 1968, Uluslararası Metroloji Sözlüğü, Uygulayım Terimleri Sözlüğü – 1980, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Terimleri Sözlüğü – 2004, Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü, Viroloji Terimleri Sözlüğü – 2004, Yapım İyeliği Terimleri Sözlüğü – 1971, Yapıt Hakları Terimleri Sözlüğü – 1971, Yazın Terimleri Sözlüğü – 1974, Yerbilim Terimleri Sözlüğü – 1971, Yöntembilim Terimleri Sözlüğü – 1981, Yumrukoyunu Terimleri Sözlüğü – 1968, Zanaat Terimleri Sözlüğü – 1976, Zooloji Terimleri Sözlüğü – 1963, Zooteknik Terimleri Sözlüğü – 2007." (Erişim tarihi: 22 Temmuz 2022)

Doğu dili olsun yabancı dil öğretimi yapılmalı ve bunlara ihtiyacı olan herkes bunları öğrenmelidir. Ancak yabancı dille öğretim yapılmamalıdır. Ailelerin, daha iyi bir gelecek ümidiyle çocuklarını hem ortaöğretim hem de yükseköğretim düzeyinde yabancı dille eğitim yapan okullara göndermek için çabalaması ve durumun böyle devam ediyor olması Türkçenin gelişmesi bakımından çok büyük bir sorundur. Çünkü yabancı dille eğitim alan öğrenciler yabancı dil terminolojisini öğrenmekte ve bunların Türkçe karşılıklarını bilmemekte, dolayısıyla kullanmamaktadır. Yabancı dille eğitim yapan bu okullar genelde sınavlarda yüksek puan alan öğrenciler tarafından tercih edildiği için Türkiye'nin çalışkan, zeki öğrencileri kendi alanlarının Türkçe terimlerini bilmemektedir. Bu, onların ileride yapacakları bilimsel faaliyetlerini kökten etkileyen bir durumdur. İnsan bilmediği bir terminoloji ile bilim faaliyeti yapamaz. Dolayısıyla Türkiye'deki yabancı dil hayranlığı ve yabancı dille eğitim Türkçenin gelişimine, ifade kabiliyetinin genişlemesine engel bir durumdur.

2.2. Akademik Durum

Üniversitelerde Türkçenin bilim dili olmasını geciktiren hatta buna ket vuran bazı uygulamalar vardır. Bunlardan birincisi akademik yükseltmelerde uygulanan ölçütlerdir. Üniversitelerin çoğunda, Dr.Öğr.üyesi, Doç., Prof. gibi akademik unvanlara atanma ve yükseltmelerde, yabancı dilde yayımlanan makalelere daha fazla puan-teşvik verilmektedir (Demir, 2005, s. 202). Bu durum, yabancı dilde yayını özendirmekte, Türkçe terminolojinin kullanılması ve yayılmasını engellemektedir. Bilim, kavramlar üzerinden yapılır. Kavram üreten veya kavramları kullanılmayan dille bilim yapılamaz.

Akademideki bir başka sorun ise SCI, SSCI, Web of Science ve Scopus gibi uluslararası indekslerce taranan Türkçe dergi sayısının çok az olması, tarananlarda ise kaliteli ve çok atıf alan çalışmaların az olmasıdır (Tonta, 2017, s. 460). Bu, Türkçenin bilim dili olarak dünyada yaygınlık kazanmasına, takip edilmesine engel bir durumdur. Ayrıca uluslararası önemli indekslerce taranan Türkçe dergilerin bir kısmında daha ge-

niş kitlelere ulaşmak, sesini dünyaya duyurabilmek kaygısıyla (Demir, 2021, s. 203) makalelerin yabancı dilde yayımlanıyor olması da Türkçe açısından olumsuzdur. Çakır (2017, s. 734): “Uluslararası bilimsel dizinlerce taranan, bilimsel ve kültürel değer taşıyan hakemli Türkçe dergilerin, özgün ve çeviri kitapların sayılarının artırılması, Türkçenin bilim dili olarak öne çıkmasına yardımcı olacaktır” der. Kısacası Türkçenin bilim dili olarak yaygınlık kazanması için hem uluslararası indekslerce taranan Türkiye menşeli dergilerin sayısının artırılması hem de o dergilerdeki makalelerin yayın dilinin Türkçe olmasının sağlanması gerekir.

2.3. Dil Bilinci

Türkiye’de genel anlamda dil ve dolayısıyla Türkçe konusundaki bilinç düzeyi düşüktür. Bazı araştırmalar bunu gösterir (Kaya; Koç, 2020). Türkiye’de okuma kültürü son yıllarda artmasına rağmen (“Türkiye Okuma Kültürü Araştırması,” 2019) hâlâ yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Genelde okumayan bir dilin konuşurları, kendi dillerinin gelişmesi ve yayılmasına katkıda bulunamaz. Dilin önemi, Türkçe konusunda toplumun bilinçlenmesi ile dili daha etkin, kavramları yerli yerinde kullanma taleplerinin ortaya çıkması; bilim, felsefe, sanat, spor gibi temel alanlar ile bunların alt alanları etkileyecek ve bu, dil kullanımında belli bir kaliteyi getirecektir. Böylece Türkçe zenginleşecek ve geniş bir anlatım kabiliyetine ulaşacaktır.

2.4. Gelişmişlik Düzeyi

Yukarıda sıralanan ilk üç madde Türkçenin bilim dili olmasını olumsuz etkileyen sebepler olmakla birlikte, bizim düşüncemize göre ana-temel sorunlar değildir. Türkçeyi, bilim dili yapacak olan şey Türkiye’nin genel gelişmişlik düzeyidir. Bir ülke; ekonomik, askerî, siyasi olarak güçlü değilse ve dünyadaki her türlü üretime en çok üretenler kadar katılamıyorsa o toplumun dili, bilim dili olamaz. Bu ana ilkedir. Bu noktadan Türkçenin bilim dili olma durumuna bakıldığında son dönemde önemli bazı gelişmeler olduğu görülür. Bilimsel hamlelerle Türkiye’de planlanan ve üretilen birçok askerî/teknolojik

araç-gerece Türkçe/Türk kültüründen izler taşıyan, Türkçenin üretim imkânlarından faydalanılarak; AKINCI İHA: İnsansız hava aracı, ANKA: İnsansız hava aracı, ATAK: Helikopter, ALTAY: Ana muharebe tankı, CİRİT: Lazer güdümlü füze, DİHA: Dikey iniş kalkışlı insansız hava aracı, DİMDEG: Denizde ikmal muharebe destek gemisi, EJDER: Zırhlı taktik aracı, GÖKTÜRK: Yer gözetleme uyduları, HÜRKUŞ: Eğitim uçağı, KAAN: Millî muharip uçak, KİRPİ: Zıhlı araç, KORKUT: Komuta kontrol aracı, LDG: Lojistik destek gemisi, MİLGEM: Milli gemi, MPT: Milli piyade tüfeğı, SAMUR: Seyyar yüzücü hücum köprüsü; SİHA: Silahlı insansız hava aracı, TCG ANADOLU: Çok maksatlı amfibi hücum gemisi, VURAN: Taktik tekerlekli zırhlı araç, ZAHA: Zırhlı amfibi hücum aracı, ZİHA: Zirai insansız hava aracı gibi isimler verilmiştir. Bunları daha da çoğaltmak mümkündür. Bu araçlara verilen adlar hem Türkiye’de hem de ürünlerin ihraç edileceğı bütün ülkelerde, büyük ihtimalle, Türkçeleri ile kullanılacaktır. Çünkü bunları geliştirenler, bu araç-gerece Türkçe ad koymuştur. Bir de bu ürünlerin geliştirilmesi ve üretimi sırasında ortaya çıkacak bütün yeni parçalara, kavramlara Türkçe karşılık bulunmaya çalışılacaktır. Çünkü bu ürünler ilk defa geliştirilmiş ve üretilmiş olacaktır. İhtiyaç duyulan yeni her şeye Türkçe karşılık bulunacaktır. Bir dilin bilim dili olması için de etkili yol budur: Bütün alanlarda planlamak, yapmak, isimlendirmek, satmak, kontrol etmek, daha iyisini yapmak. Buradan sadece sanayi tipi ürünler anlaşılmalıdır. Burada planlamak derken bir felsefi yeni hareketi, sanatta yeni bir ekolu, yeni bir bilimsel yaklaşımı vs. de anlamak gerekir. Başkalarının ürettiğı, yaptıklarına Türkçe karşılıklar bulmak (bazıları ısrarla bu yolu tavsiye ederler) Türkçeyi dünyada bilim dili yapmak için gerçekçi bir çözüm değildir. Hayatı ilgilendiren her alanda ne kadar planlanır, üretilir, isimlendirilir ve satılır-yayılırsa Türkçe o kadar bilim dili hâline gelecektir. Askerî-teknolojik sahada yapılan yukarıda belirtilen işlerin ekonomi, tıp, hukuk, sosyoloji, mühendislik, mimarlık, eczacılık, astronomi vb. alanda da yapılması zorunludur. O zaman Türkçe dünya çapında bilim dili olabilecektir. Türkçe zaten yüzyıllara dayanan geçmi-

şi ve ortaya koyduğu eserleri ile dünyanın önemli dillerinden biridir. Türkçeyi kullananların Türkçeyi geliştirecek bir ortam oluşturması, bunu devam ettirmesi gerekir. Aslında Türkçenin, daha doğrusu hiçbir dilin, bilim dili olma konusunda bir eksiği yoktur. Yumru (2010, s. 15) bu hakikati şöyle ifade eder.

“Hiçbir dil dizgesi, doğasından bilim dili değildir. Bir dilin bilim dili olmasının ön koşulu, o dilin konuşulduğu toplumda bilim üretiminin var olmasıdır. Bilim dili sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik alt yapıya bağlı olarak, toplumdaki eğitim sürecinin yönlendirmesiyle ortaya çıkan bilimsel ürünler çerçevesinde oluşur ve gelişir. Bu durum bilim üretimiyle bilim dilinin kavramları arasındaki koşutluğu da beraberinde getirir. Bilimin evrenselliği yalnızca kavram boyutundadır. Bilim üreten her toplum, bu evrensel kavramları karşılayacak terimleri kendi türetebilir.”

Dolayısıyla Türkçenin yakın zamanda dünyada takip edilen bir bilim dili olması için Türklerin hep beraber, gece gündüz, her sahada yenileştirme-değiştirme-üretim planı yapması, bunları uygulaması, ürettiğini kontrol etmesi ve eksikleri gidererek tekrar yenileştirmesi-değiştirmesi-üretmesi gerekir. O zaman Türkçe kısa zamanda dünyada önde gelen bilim dillerinden biri olacaktır.

Sonuç

Türkçe, köklü geçmişi, yazılı birikimi ile dünyanın en önemli dillerinden biridir, bilim dili olmaya bu anlamda hazırdır. Ancak bilim dili olmak, dillerin bir özelliği veya dillerin kendisinin başaracağı bir iş değildir. Dilleri, kullananlar bilim dili hâline getirir. Bunun için bir dili kullananların önce dil bilincine sahip olması, diline değer vermesi, dilinin değerinin ayırdına varması, dilini geliştirmek/korumak için birtakım tedbirler alması, dilinin imkânları ile kavramlar üretmesi, dilinin sözcük dağarcığını genişletmesi gerekir. Türkçe, özellikle Cumhuriyetten sonra geçmişten taşıdığı birikim ve dil bilinciyle çalışan gayretli kimseler elinde bilim-sanat dallarında çok sayıda terim kazanmıştır. Bunu gösteren çok sayıda

terim sözlüğü yayımlanmıştır. Bu terim ve kavramların daha da çoğaltılması, yaygınlaştırılması ve Türkçe yazılan ulusal/uluslararası makalelerde çok atıf alan akademik dergilerde kullanılması gerekir. Böylece Türkçe terim ve kavramlar yayılacak, kullanıldıkça her bilim-sanat alanının kavram dünyası gelişecektir. Bunların yanında Türkiye, devlet olarak, askerî, siyasi, hukuki, felsefi, bilimsel, sanatsal, ekonomik vb. bütün alanlarda planlı, disiplinli, yenilik ve üretime dönük çalışmalarıyla dünyada öncü devletlerden biri olursa Türkçe zaten kendiliğinden bilim dili hâline gelecektir.

Kaynaklar

- Akar, A. (2016). Türk Dili Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Aynur, H. (2009). Türkî-i Basît Hareketini Yeniden Düşünmek. *Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/5, 34-59.
- Bayram, M. (2004). Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler. Kon-ya: Kömen Yayınları.
- Çakır, M. (2017). Gök Kubbenin Rengi Dün de Maviydi Bu-ğün de Bilim ve Öğretim Dili Türkçe. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. 4, 724-737.
- Çeçen, S.; Gökçek, L. G. (2005). Sümerce'de Kültür Tarihi-mize Dair İzler. *Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 1,1-7.
- Demir, N. (200521). Süreli Yayınlarda Yayın Dili Sorunu. Ho-rata, Osman (Yay. Hazırlayan). *Sosyal Bilimlerde Süre-li Yayınlar ve Bilgi Teknolojileri Sempozyumu içinde*. (191-208). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/demir_yayin_dili.pdf Erişim tarihi: 23.07.2021
- Develi. H. (2006). Osmanlı'nın Dili. İstanbul: 3 F Yayınları
- Durmuş, İ. (2018). Sümerlilerin Kökeni ve Kültürü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (17 ek), 177-200.
- Eker, S. (2013). Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Terimbi-lim Çalışmalarına Genel Bir Bakış. *Altaistics and Turko-logy*, 1, 68-95.

- Eratalay, S. (2014). Sümerce ile Türkçe'nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Açından İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Ercilasun, A. B. (2004). Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (20103). Orhun Âbideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Fazlıoğlu, İ. (2003). Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi. Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları, 3, 151-184.
- Gökçek, L. G.; Abacı, O. (2018). Sümer ve Türk Dilleri Arasındaki Söz Dizimi ve Bazı Eklerin Benzerlikleri Üzerine Bir Değerlendirme. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5 (17 ek), 231-253.
- Hatemi, H.; Işıl, Y. (1989). Bir Bilim Dili Mücadelesi ve Tanzimat. İstanbul: İşaret Yayınları. <http://okuyayplatformu.com/wp-content/uploads/2020/02/okuma-kulturu-aramasirnasi>. Erişim Tarihi: 18.08.2021 <https://sozluk.gov.tr> Erişim tarihi: 12.07.2021
- IRCICA (1997). Osmanlı Döneminde Astronomi Literatürü Tarihi. İstanbul: IRCICA.
- Kahraman, M. (2017). Türk Dilinin Terimsel Gelişim Sürecine Tarihî Bakış. Medeniyet ve Toplum, 1(1), 137-160.
- Kaplan, M. (1995). Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaya, M; Koç, R. (2018). Dil ve Dil Bilinci Sorunu. Yeni Türkiye, 104, 125-136.
- Korkmaz, Z. (2009). Anadolu'da Oğuz Türkçesi Temelinde İlk Yazı Dilinin Kuruluşu. Belleten, 57(2), 61-69.

- Köprülü, M. (1941). Yeni Farîsîde Türk Unsurları. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 7, Sayı 0, 1-16.
- Köprülü, M. F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Levend, A.S. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkan, M. (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Paylan, K. (2015). *Türkçede Kelime Türetme Yollarına Genel Bir Bakış*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Sayılı, A. (1978). *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Tan, N. (2019). 1932'den 2012'ye Türk Dil Kurumu, *Türk Dili*, 117 (811), 34-57.
- Tonta, Y. (2017). Türkiye'de Yayımlanan ve Web of Science'ta Dizinlenen Dergilerle İlgili Bir Değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 31 (4), 449-482.
- Tuna, O. N. (1990). *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye Okuma Kültür Araştırması.(2019). Erişim Adresi: <http://okuyayplatformu.com/wp-content/uploads/2020/02/okuma-kulturu-arastirmasi.pdf> Erişim tarihi: 19.08.2021
- Yumru, D. (2010). Terim Üret(me)me Sorunu. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 10-19.